

העלון לאברכי כולל, בני הישיבות ולכל לומדי התורה

א איחוד בחידוד

גליון מיוחד - תשובות לגליון פורים

לע"נ ר' שמעון יהודה זצ"ל עשתיין
בן הגה"צ ר' אברהם יעקב (ויזל) זצוקלה"ה

לע"נ הרב יוסף זצ"ל קולמן
בן החבר הרב אהרן דוד זצ"ל

גליון פרשת נשא וחג השבועות תשפ"ו
לע"נ ר' חיים זצ"ל

חילוקא דרבנן

כתיב (במדבר ה' ב'): "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש איש כי תשקה אשתו ומקלעו בו מקלע". ופירש"י: "כי תשקה אשתו. שנו רבותינו (תנחומא נשא ה' וכע"ז במד"ב ד' ט' ו'), אין המנאפין נואפין עד שתכנס בהן רוח שטות. דכתיב, כי תשקה, וכתיב בו (משלי ו' לב), נאף אשה חסר לב...". ומבואר, כי רוח שטות שנכנסה באדם, גרמה לו להיות נואף. ע"י בגמ' (סוטה ג' א'): "ריש לקיש אמר, אין אדם עובר עבירה אלא אם כן נכנס בו רוח שטות. שנאמר, איש איש כי תשקה אשתו, 'תשטה' כתיב". ומבואר בגמ', כי מפסוק דידן דורשים על כל חטא שהאדם עושה, שאינו אלא מחמת אותו רוח שטות שנכנסה בו, ואין זה רק באדם הנואף, ואם כן מדוע העדיף רש"י להביא את הדרשה מהמדרש הלומד כך דוקא גבי אדם נואף, ולא הביא את דרשת הגמרא כי כל החוטאים אינם אלא מחמת רוח השטות שנכנסה בהם.

וצריך ביאור!!!

מדור זה נתרם לע"נ

איסר יעקב בן מנחם מנדל וחנה בנה בת שמאי ז"ל

מענינא דסדרא

"זאת בריתי אשר תשמרו..."

המול לכם כל זכר" (בראשית י"ז).

היכן מצוינו בפרשתנו (פרשת נשא), מעשה או הנהגה בענין 'ברית מילה', או שניתן ללמוד על דבר מענייני 'ברית מילה'?

מעלתה וכוחה והלכותיה, או על הדרכים והצורות הראויות אל עשייתה?

מדור זה נתרם לזכות חוה בת חיה שרה

נפלאות מתורתך

לחג השבועות

"ויאמר בעז לנערו הנצב על הקוצרים למי הנערה הזאת". רות ב' ה'.

איתא בשבת ק"ג ב': "ויאמר בעז לנערו הנצב על הקוצרים למי הנערה הזאת. וכי דרכו של בעז לשאול בנערה (כל נערות שרואה היה דרכו לישאל מי הן, אם כן מסתכל בהן היה - רש"י). אמר רבי אלעזר, דבר חכמה ראה בה, שני שבלין לקטה, שלשה שבלין אינה לקטה (כשהיא רואה שני שבלין שנפלו מן הקוצרים, לוקטתן, אבל שלש שוכבות יחד, אין לוקטתן, דהכי היא מתניתין, שני שבלים לקט, שלשה אינו לקט - רש"י). במתניתא תנא, דבר צניעות ראה בה, עומדות מעומד (שבלים עומדות ששכח בויעז, לוקטת מעומד, דשכחת קמה נמי היה שכחה - רש"י), נופלות מיושב (אותן שנשרו מן הקוצרים, לוקטת מיושב, ואינה שחה ליטולן משום צניעות). וכן פרש"י על הפסוק.

והנה דברי הגמרא הללו צריכים תלמוד מכמה פנים. ראשית, שפשטות דברי הגמ' כי בעז ראה ברות דבר שונה מכל המלקטות האחרות, שרק היא זו שנהגה כדין שלקחה שני שבלין והשאירה שלשה, ולכאורה משמע כי כל המלקטין האחרים לקחו שלא כדין ועשקו וגזלו את בעז, והוא לא כ"כ מסתבר. עוד צריך להבין, כי אם אכן כך הוא, שרות היתה היחידה שנהגה כדת של תורה ולא גזלה את בעל השדה, מדוע דן כחשב כ"כגב חכמה, וכן לקיים את מצוות התורה נכשר כדבר חכמה ויעיין ב"ח שם אות ג' שכותב: "נ"ב פירוש דבר הלכה".

*

שניין בפאה (פ"ו מ"ה): "שני עומרים שכחה אינו שכחה... שני שבלין לקט ושלשה אינן לקט כדברי בית הלל, ועל כולן בית שמאי אומרים שלשה לעניים ורובעה לבעל הבית". ובירושלמי (פ"ה ה"ד, דף ל' א') איתא: "א"ר אבון, טעמייהו דבית שמאי [דכתיב] (דברים כ"ד י"ט), לגר ליתום ולאלמנה יהיה. טעמייהו דבית ישראל [דכתיב] (ויקרא י"ט י'), לעני ולגר תעזב אתם. א"ר מנא, שניהם מקרא אחד דרשו, לגר ליתום ולאלמנה יהיה, ב"ש אומרים לעניים וב"ה אומרים לבע"ה".

והיינו שזרוב אבון טעמם של ב"ש הוא, שהיות ובפסוק מוזכרים שלשה, גר יתום ואלמנה, על כן יש ללמוד שלשה עומרים או שבלין נחשבים כשכחה ולקט, ואילו טעמם של ב"ה הוא, שהיות ובפסוק אחד מוזכרים רק שנים, עני וגר, על כן יש ללמוד שרק שני עומרים או שבלין נחשבים כשכחה וכלקט.

והנה יש לזון בדברי ב"ה הללו שהם סוברים שרק שנים זה שכחה ולקט, מה הדין אם יבוא בפנינו אחד שיש בו ג' סיבות שונות שמחמתם מותר לו לקחת תמנות עניים, כגון 'גירות אלמנה עניה', האם ב"ה ידו לב"ש שמוותר לה לקחת שלושה או לאו. דיש לומר שכלפי אחד כזה יש גיורת חיובי עזיבה, ועל כן מותר לו לקחת גם שלשה.

עפ"י כותב המהרש"א בח"א, שזוהו ה'דבר חכמה' שראה בעז ברות, שהיות והיא היתה גם עניה גם אלמנה וגם גיורת, היה שהיה לה מקום לומר דאפילו לבית הלל מותרת היא לקחת שלשה, ובכל אופן היא לקחה רק שנים כדי "שלא תהיה נחשבת לג' המדוכים האלה".

*

ועדיין צריך ביאור מה ה'דבר חכמה' שיש במעשיה אלו של רות.

המגינים נוהגים לבאר את הדבר חכמה של רות ע"פ מעשה שהיה בגביר בעל צדקה גדול, שהיה לו איזה הנהגה מוזרה בחלוקת הצדקה, שכלל יום בשעה מסוימת היה משליך בחצרו מטבעות ממינים שונים, והעניים היו באים שם באותה שעה ואוספים ונוטלים את המעות, ולא שתנאי התנה עם העניים שהרשות נתונה להם ליקח רק מטבעות נחושת ונסף, אך לא את מטבעות הזהב, ואף העמיד על כך שומרים.

בחדא הימים בא אלו עני בן טובים, ונטח אלו הגביר חסדו, והתירו לאסוף גם מטבעות הזהב שבחצר, אך למרות הרשות שנתן לו, הבחין הגביר כי אותו עני עומד בין שאר העניים בעת החלוקה ואוסף ומלקט רק את מטבעות הכסף והנחושת שזורק, ולא את מטבעות הזהב שהוא משליך לעברו, ועל כן התפלא עד מאוד על הנהגתו זו ושאל לשאול אותו מדוע אינו אוסף ומקבץ את מטבעות הזהב. השיבו אותו עני, והא תנין שמטבעות הזהב ממתנים עבורי ואף אחד לא יקח לי אותם, שהרי אסתר על כולם לקחתם וגם העמדת עליהם שומרים, על כן, כל עוד שישנה חלוקה של מטבעות כסף ונחושת, אני מנסה לתפוס גם מהם, ולאחר שאסיים לתפוס מה שאוכל ויסיימו מטבעות הכסף והנחושת, אז אחל לאסוף את מטבעות הזהב הממתנים עבורי. כשמוע כן הגביר, הבין עוד יותר שמדובר בעני מעולה שיש לו חכמה מיוחדת.

לפי מעשה זה ביארו את חכמתה של רות, שלעולם רות שהיתה גם גיורת אלמנה ועניה, מותר היה לה לקחת גם שכחה ולקט של שלושה, ובכל אופן בעשה שהיו עניים נוספים היה לא אספה כלה את השלש אלא רק את הזוגות, אלו המותרים לכל העניים, ורק לאחר מכן כשנסתיימו הזוגות שיכלה לקחת, אזי אספה את כל השלישיות שהמתינו רק לה, ואת מעשיה אלו של רות ראה בעז, ועל כן התפלא על הנהגתה שהיתה בחכמה, ששני שבלים לקטה שלושה לא לקטה.

לע"נ אבינו מורינו רבי יואל ב"ר פרץ זצ"ל סטיניצקי

נלב"ע י"א ניסן תשס"ז, תנצב"ה

בקשה לציבור המשיבים

מפאת שבחסידי ה' גם בשנה זו זכינו כי משיבים רבים שלחו את פירוניהם המשובחים והגיעו אלינו תשובות רבות עד מאוד, ובמיוחד בשל התקופה המיוחדת בה אנו נמצאים, במהלכה זוכים לראות ולחוות ניסים ונפלאות בכל עת, אך פעמים שעמתי יחד חווים לא מעט 'פיוז הנפש', עלול להיות מצב בו נפסיד חידוש או הערה שכתב אחד מהמשיבים מתוך עמל ויגיעת התורה. על כן נבקש בזאת מכל המשיבים, כי אם שמים לב על אחת [או יותר] מתשובותיהם, שלא נזכרה בתשובות המודפסות, נא ונא לעורר את תשומת לבנו לכך על ידי כתיבתה ושליחתה אלינו, למען יעמדו ימים רבים, ועוד חזון למועד בעז"ה.

כתב חידה

עם זקני בין הנרדפים שנבחרו נמנית, ועקב הנהגתי ממקום הגדרות התגדלתי.

להנהיג את עמי בתום שנים רבות זכיתי, ובמסירותי לתורה מבין מוסריה נחשבתי.

כשנות המצוה בחולי הכבד התייסרתי, ובבקשת רחמים לקיים תפקידי התרפאתי.

מ י א נ י ?

רמז: דמות ישראל 'רועי ישראל ומנהיגו'!

<div></div> <div>לרפואתו השלימה של האברך הצעיר ר' אברהם משה בן רבקה שיחי בתוך שאר חולי ישראל</div>	<div></div> <div>לעילוי זשמת הרב מנוח בן מרים זצ"ל זשאי נלב"ע י' סיון תש"פ, תנצב"ה</div>
---	---

תשובות לציורא ד'מר דהבא' - פורים תשפ"ו

תיאור כללי:

הציור בכללותו מתאר את אותו הפרק בו גידל המלך אחשוורוש את המן, ובכלל זה אשר ציוה לעבדיו אשר בשער המלך שיהיו כורעיים ומשתחיים להמן, וכן את מרדכי אשר יושב בשער המלך ואינו כורע ומשתחוה, וכמפורש כל זה בקראי דאסתר (ג' א'-ה'): "אחור הדברים האלה גדל המלך אֲחֲשֵׁרוּשׁ אֶת הָמָן בֶּן הַמֶּדְיָה הָאֲגָגִי וַיִּשְׁאָהוּ וַיִּשֶׂם אֶת כִּסְאוֹ מֵעַל כָּל הָעָרִים אֲשֶׁר אָתּוּ. וְכָל עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ וּמִשְׁתַּחֲוִים לָהֶמָּן יָפִי כָּנָה לוֹ הַמֶּלֶךְ וּמֶרְדֵּכִי לֹא יִכְרַע וְלֹא יִשְׁתַּחֲוֶה. וַיֹּאמְרוּ עַבְדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ לַמֶּרְדֵּכִי מִדּוֹעַ אֲתָה עוֹבֵר אֶת מִצְוַת הַמֶּלֶךְ. וַיְהִי כִּאֲמָרֵם אֱלֹדִי יוֹם יוֹם וְלֹא שָׁמַע אֲלֵיהֶם וַיַּעֲזִיב לָהֶמָּן לִלְאוֹת הַמַּעֲדוֹ דְּבָרֵי מֶרְדֵּכִי יָפִי הַיָּדִי לָהֶם אֲשֶׁר הוּא יְהוּדִי. וַיָּרָא הָמָן יָפִי אִין מֶרְדֵּכִי כָּעַל וּמִשְׁתַּחֲוֶה לוֹ וַיִּפְּלֹא הָמָן חֲמָה".

לתשומת לב הקורא: הציור מחולק לשלושה חלקים, כאשר כל חלק וחלק מתאר שלב נוסף באותו המאורע. בימין הציור נראה המן יוצא משער המלך, שנהנמצאים שם כורעיים ומשתחיים לפניו, וכנגדם מרדכי לא יכרע ולא ישתחוה. במרכז הציור נראה המן כשהוא יורד מעל גבי הסוס ובא בדבריים עם מרדכי על אשר אינו משתחוה לפניו. ובשמאל הציור נראה המן לאחר שחזר לסוסו כשהוא מלא חימה וקצף. חלק נוסף בציור הוא בית המלך וכל המסתעף לו סביב. בס"ד יבוארו הפרטים שבכל חלק וחלק על מקומם, אך תחילה נברר מועד המאורע עד כמה שידיונו יד חכמה ומעט.

ענין בואת. כי בנוגע לכל הציונים והמראי מקומות שהוזכרו בתשובות, יתכן וכבר נכתבו הדברים במדרשים ומפרשים אחרים, ואף בפרקים להם מבחינת סדר הדורות, וכתבנו בענין למדורש והמפרש הראשון שמצאנו בענין זה, או למי שדבריו היו נראים בעינינו יותר מכוננים לענין המדובר. כמו כן יש להיזהר, כשיתכן דרברי מדרש או מפרש מסויים הובאו כמה פעמים בתוך הדברים, ופעמים שהובאו הדברים במלואם ופעמים קוצרו, לפי הענין.

המאמרים:

א. **בלוח השנה [תלוי בשמאלו של מבנה ה'בית משפט עליון] כתובה השנה ג' אלפים ת"ד -** זוהי שנת הנס שבה נחלה המן, כמבואר בסדר הדורות, וכפי שהתבאר כבר באורך בתשובות לציור בשנים קדמוניות. ויש להבהיר, האם כל זה שגידל המלך את המן ציוה על ההשתחוויה אירע באותה שנה של הגזירה והנס, או שמא קודם לכן.

מעניין במבילת אסתר לבדה אין לידע אימתי גידל המלך את המן, שכן התאריך האחרון שנתכב קודם לגדולת המן הוא זמן לקיחתה של אסתר אל המלך בחורש טבת של שנת שבע למלכותו (ב' ט"ו), ואילו התאריך הראשון המוזכר במגילת לאחר גדולתו הוא יותר מחמש שנים לאחר מכן, ניסן של שנת שתיים שערה לאחר אחרשוורוש, או הפיל המן את המור (ב' ז'). ויש לברר האם גדולתו של המן היתה מסוכה ללקיחתה של אסתר או לאמירה, או שמת החלה גדולתו ביום אחד במהלך אותו חודש.

לגבי הסמיכות ללקיחתה של אסתר, יש לצרף לזה את דברי חז"ל על פירוש המילים "אחור הדברים האלה", שאמרו (אסתר ה' ב'): "אמר רבי איבו בשם רבי יוסי בן זמריא, כל מקום שנאמר 'אחור' סמוך, 'אחרי' מופלג [- לאחר זמן]. ורבנן משום רבי יוסי בן זמריא, כל מקום שנאמר 'אחרי' סמוך, 'אחור' מופלג". ולגבי גדולתו של המן נאמר (ג' א'): "אחור הדברים האלה גדל המלך אֲחֲשֵׁרוּשׁ אֶת הָמָן..." ואם כן, לדעת האומר 'אחור' סמוך,

ברכה מיוחדת לכל בני החיל משיבי הדברים

שעמלו ולמדו את פסוקי המגילה על דרשות חז"ל בגמרא ובמדרשים הרבים, עיינו וחקרו ודרשו בעשרות חיבורי וביאורי רבותינו הראשונים וגם מאות ספרי האחרונים, דלו פנינים ונקבו מרגליות למחרות, וערכו וכתבו תשובות רבות וארוכות וברורות הסדורים אחד לאחר עד לעשרות ומאות רבות, המיוסדים על מקורות נאמנים, כשמשו את לבם לכל פרט ופרט בציור, לבחון ולבדוק מה נעשה כדי של תורה ובאופן הנכון, והקמידו את מ"מ דהבא" על האמת בכל שנותיו, נכתבו בדביו על כל דבריו על כל דת תורה ואמנה.

אשריכם ואשרי חלקכם, כאשר עיקר הזכיה היא שנות וימים בהם עסקתם בתורת ה' תמימה משיבת הנפש, וזאת מלבד מה שהוספתם לרכוש קניני נצח בעוד חלקי התורה הקדושה, וזכות התורה לומדיה ועמליה תעמוד לכל מלל מילי דמיטב!

ברכה אחת היא לכל משיבי הדברים, שכתבו וסדרו את כתביהם עם תשובותיהם המאירות, ותוספת להם לכל הרבים שענו וערכו למעלה מ'ארבעים' תשובות, ומדה טובה מרובה לכל אלו שזכו והוכיחו להשיב ולכתוב למעלה מ'שבעים' תשובות, ועל כללה עולה השבח והתהילה לעשרות הרבות של משיבי הדברים כדי ורכאוי מתוך עמל ויגיעה שהשיבו למעלה מ'מאה תשובות'. אין בפנינו דל הערכה לכל אותם שעורר בשבעים אליו יגיעם רוב בתורה ובמפרשיה וספריה דרבני חכמים, הגיעו לעלות בקודש עוד ועוד וכתבו כ'מאה וחמשים תשובות' ומעלה, ועל אחת כמה וכמה לאלו שהוסיפו בעטל תורותם וכתבו כ'מאותים תשובות' ומעלה, והיו גם כאלו שבהנחמתם כסוביט דא וכל חלקי התורה נסקו מעלה וכתבו למעלה מ'מאותים וחמשים תשובות', ולהפלה מיוחדת נזכרים אותם מופלגי תורה ועמליה, שבתוספת מרובה על העומד העפילו למעלה ראש בכתביהם 'מאות רבות של תשובות'. ועיני כל ישראל אליהם גבורי החיל נשואה בברכה מרובה, שיה"ר כי בכה הרצון הכביר הבורע בקרבם לאהבת תורה ויראת שמים, וכו' להמשיך במסילה העולה בית קל, שכל חייהם ישבו בשבת תחמכנו באהלה של תורה, מתוך שקידתה ועמלה, ועשיית רצון ה' בלבב שלם כל הימים.

[נ צ י י] כי במהלך כתיבת התשובות, פעמים באנו בארוכה וכללנו אותה אחת פריטים רבים, ופעמים הלכנו בדרך קצרה, וחילקנו כמה פריטים כל אחד לאות פניני עצמו, הכל כפי רוח ה' שנתח באותה שעה, ואין בכך כל הוכחה לגבי אופן חישוב התשובות 'המשיבים', שבדרך כלל נחשבו לפי מה שצינו ומיסרנו את תשובותיהם, לפי שיקול דעת הרב הבורק שליט"א.

הרי שגדולתו של המן היתה סמוכה למעשה גתן ותרש, עליו מפורש שהיה סמוך להליקחה של אסתר לא המלך. ולא ייתכן שהיה זה בשנת הפור שמרשנים לאחר מכן. אכן לדעת האומר 'אחר' מופיע, ייתכן לפרש שהיה זה זמן רב לאחר הדברים האלה, ואפילו חמש שנים לאחר מכן, אמנם עדיין אין הכרח לזה, ואולי היה רק חצי שנה או שנה לאחר מעשה גתן ותרש הסמוך ללקיחת אסתר.

כל ה"ל נאמר כבללא, אכן גם לידן לידון דין, אימתי היתה גדולתו של המן, ראשני צ'ו' (ב' א'), כתב, 'שאחר הדברים האלה גידל' וכו': היה: 'אחר חמש שנים'. דהיינו חמש שנים אחרי מעשה גתן ותרש, וכפי שנתבאר שהיה סמוך ללקיחת אסתר, בשנת שבץ למלך. וכעין זה כתב במנות הלוי (ג', ומוקדו בדברי ר"א מגרמזיא (שם)) כי זה צוה לו המלך. לא היתה שדרתו של המן אלא שבעים יום, מנין כ"ז. דהיינו שנרמז בלשון המגילה שכל גדולתו ציויה 'לז המלך', לא היתה אלא לשבעים יום, ואם כן ברור שהיה זה בשנת ב' בתלה, שבעים יום קודם ללידתו מגדולתו. וכן נקט מר דהבא שכתב שהיה בשנת ג' אלמים ת"ז, וכדלעיל.

אמנם יש אומרים שגדולתו של המן היתה סמוכה לתלייתו בגתן ותרש, וכפי שכתב ר"ז סרוק: "דולת המן באה מיד אחרי הריגת גתן ותרש, כמנהג המלכים, שנאשר עושים דין באחד מרוממים את השני". ולפי"ז נמצא שגדולת המן החלה כבר בג"א שצ"ט, ומר דהבא לא נקט כשיטה זו, וכאמור.

ג. ז' שבט - הנה לפי השיטה המובאת לעיל (אות א'), שכבר משנת שבץ למלך (היא שנת שצ"ט) שכל השתתחו של המן, פשוט שנתלה זה היה גם יום ז' שבט של שנת ת"ז, שכן רק באמצע ניסן של שנה זו בתלה המן. אכן להסבירים שכל גדולתו של המן לא היתה אלא בשנה זו [- שנת ת"ד], יש לברר מאימתי בשנה זו החלה גדולתו.

ראב"ז לא ביאר שיעור זמן או תאריך כלשהו לציוייו המלך, אלא רק כתב שכמאמ שהיה זה כחמש שנים אחרי מעשה גתן ותרש. אמנם לדברי ר"א מגרמזיא והמנות הלוי המבארים שכל מי גדולתו של המן היה אלא שבעים יום מדוקדקים, יש לברר אימיתי מתחילתו אותם שבעים יום.

ומעתה צא וחשוב שבעים יום קודם שנתלה המן, ויש להביא בחשבון אז את שלושת השיטות בדבר אימתי נתלה, אם בט"ו, ו"ז או י"ח בניסן (השיטות בזה נתבארו בתשובות לציור תשס"ט, (ועוד), והנה, להשיטה שנתלה בט"ו בניסן, שכן כן ט"ז של ניסן וכ"ט של אדר' הרי מ"ז, נותרו עוד כ"ח ימים בחודש שטם לדולתו של המן, דהיינו מיום י' בשבט. נמצא יום ז' בשבט בכלל ימי גדולתו של המן. גם להסוברים שנתלה ב"ז בניסן, יום זה הוא היים הראשון בו החלה גדולתו של המן. אכן להשיטה שנתלה ב"ח בניסן, לא היה לכאורה התחילה גדולתו ביום ח' בשבט, ויהי אז איננו בכלל ימי גדולתו. אכן יש לומר שיום תליתו אינו נחשב, שהרי 'אין שלטון ביום המות', וביתור, שהרי כל יום זה עבר עליו בהשפלה וזיונות, משעה שציוה אותו המלך עוד קודם הוא הבוקר להרכיב את מרדכי על הסוס, בהתלחו למשתה חל מה שאירע שם, ועד תליתו, ואם כן יום זה לא נחשב בין ימי גדולתו", ויש למנות את שבעים הימים מיום ז' בשבט.

אכן ודאי שלא כל חלקי הציור יכולים להיות ביום ז' בשבט, שהרי רואים את המן מדבר עם מרדכי, והו לא היה מיד, אלא אחרי: 'ויהי כאמקם אליו וים יום ולא שמיץ אליהם ויגידו לקמן...' (ע"ז, ע"ד) הם שחלפו לכל הפחות מספר ימים מיום שגדלו המלך ועד שהחל עם מרדכי, וראה בהערה'.

ז. יום ד' - בגליון תשובות לציור פורים תשס"ט הובאו דברי האומר שבאותה שנה בה אירע סג פורים חלה ברכת תחש"ט, ויהיה ב"ד בניסן. ולפי זה, ב' בניסן חל ביום רביעי בשבוע (ש"ח או"ח סי רכ"ט סעי' ב', על פי גמרא ברכות ג"ב), והרי ברכת תחש"ט האמיתית חלה ביום רביעי. והנה, לפי חשבון הלוח שבידינו חודש שבט יהיה תמיד מלא וחודש אדר תמיד חסר, ואם כן יום ז' בשבט אמור היה לחול ביום ראשון בשבט. ואף אם נאמר בנמצאם לא היה לפי החשבון שלנו, ובאותה שנה היו שנים מאתיים, היה ז' בשבט חל בשבט, ואם היו שנים חסרים היה חל ביום שני, ויום רביעי בשבוע מאן דכר שמיה.

אמנם כבר באותו גליון בר הובא להעיר, שכל עיקר העובדה שבאותה שנה היתה ברכת התמה צדיר עייו, שכן בין אם נחשב לפי מולד בה"ד, מולד וז' או שנים שלמות, וכן אם נוסף או ננכה את שנה המבול, בכל האפשרויות הקיימות הריהוק שנה הניס משנה המתאימה לברכת המה', ואם כן לא ניתן לכוון באיה יום בשבוע חל ז' שבט באותה שנה, ומר דהבא בדה כן מדנפשיה.

ימין הציור:

ד. המן בשער המלך (על גבעי הסוס) - כמפורש בקראי הני"ל, שכל העניין של יומרדכי לא יכרע, היה בשער המלך.

ה. מה שהיה המן ווכיב על הסוס באותה שעה - כן כתבו במעלי התוס' (הובא בתוס' השלם ב' ה' ט', וכע"ז ב' פירוש ר"א כ"ץ ב' ו'): "מיד כשיצא המלך לרכות לאמר וכו' ...להיה מתגאה על דסוס, אז היה מרדכי נאמיה ודאי כלפי מנהל האומר, ומה של אדון שהיה נאה על מתגאיה."

ו. סוסו הדור ומקושת ונאה, ועל צווארו הספרה 2 - מאחר והיה המן משנה למלך, קיבל את הסוס המהודר שהוא שני לסוס המלך (ילקוט מע"ל ג' א').

ז. מראה פני המן - אינו נראה זקן [שערו שחור כצעיר בשנים], ואין זה מכוון למה שכתב בשבסר דקרא (ע"פ"ם) גם הנה חשון, שבזמן הגס היה המן זקן בן ז' צ"ה שנה, וטעמה גימטריא: המן, ע"ש החשבון, שאף שנתבאר לעיל (אות א') שיש אומרים שהיה זה כחמש שנים קודם תליתו, מכל מקום, לחשובו, ודאי היה לאחר גבורתו שמונים.

ח. נראה שהיה חלע בשר - הוא על פי מה שכתב רמב"ו יוסף חיים מנגד (בניהו מגילה ט"ז א'): "...כי המן היה שמן עב וגס..."

ט. בשעה זו יצא המן אל חציה - כן שיערו זה ר' קרע בר שער המלך ודע"י. לא שם לא בר כי אין מרדכי כורע, וכפי שכתב ביקורק לקח (ג' ד', וכע"ז ב'פ' הגר"א (שם), שהטעם שהיו צריכין לומר להמן שאין מרדכי אחריו לא ראה זה בעצמו, משום שרלוכ גאווה לו היה המן מבטל אל הכורעים אליו, כי כן הוא דומה זקופי הקומה ונטווי הגרון, ובפירוש אבן יחיא (ג' ה') כתב לבאר, שלא השיגו תחילה במרדכי, היות שהיה כנבלע

במיעוטו ברוב הכורעים [אמנם בהמשך, במרכז הציור ואחר כך בשמאל הציור, כבר הולך המן ומתמלא חימה, וכמו שיבאר במקומו לקמן].

לבני בגדיו של המן והכלים אשר עליו, נפרט כאן גם לפי מה שנראה בציור בכל ג' החלקים, וכדלהלן:

י. על בגדיו ועל גופו נראים כמה וכמה צלמים - הנה בענין הצלמים שעליו רבו בזה המפרשים, כמה היו, ואם היו רק על בגדיו או גם על גופו, וע"י בפר"ק (ב' א'): "...שעה לו צלם מרוקם על בגדו ועוד לבו, וכל מי שהיה משתחוה לצלמים משתחוה לע"ז שעשה..." ועי' בתר"ש (ג' ב') בשם מדרשו, שאחזקוש עשה לו מלבושים שהיה בהן צורת הצלם שלו, כדי שישתחו לו [ומשמע שהיה הצלם בדמותו של המלך האחזקוש, וכדי שישתחו לו בגלל שדמות המלך לפניהם], ויש בזה עוד אירוקים במפרשים ואכמ"ל.

יא. ומה שנראים צלמים בין מלפניו ובין מלאחוריו - הוא על פי הכתוב בתרגום (ו' א'): שהיו עליו שני צלמים מרוקמים אחד לפניו ואחד לאחוריו, ומר דהבא לא דקדק במנינם.

יב. הקושיה שעל חגורתו - רמז בזה למה שכתב ר"א מגרמזיא (הובא בתוס' השלם ג' א' ב'), שהיה המן מגיד עתידות על לבו. וביאר בפירוש קרן שנתבאר בזה בתשובות לציור פורים תשס"ח ובתשובות לציור פורים תשע"ז באופן הטלת הפור בשם מדרש תלפיות, שהיה גם על ידי קוביות, ואכמ"ל.

יג. הטלסקופ [כעין משקפת] שבחגורתו ועליו דמות כוכב - הוא על פי מה שכתב ר"א מגרמזיא (שם), שהיה המן גם כן חוזה בכוכבים, ושמא זוהי הסיבה לשאר הכוכבים הנראים על בגדיו, ועיין להלן טעם אחר בזה.

יד. הכיתובים הנראים על חגורתו ומלפניו ומלאחוריו - הוא על פי מה שכתב ביקורק טוב (ח' י"ג): "היו לו שמונה אוצרותיו חקוקים בחגורתו".

טו. ועיקר היותו של המן אלא אצל כל שעה - הוא על פי דברי אבן יחיא (ג' ב'): "צלם עבודה זרה... היה לו בבגדו, להראות העמים היות כחו בכך, וטלסמאטוס יכושפיים, ולכן נתגדל ונתקדש [ב]בית המלוכה, כי כן הוא דרך כל בעל מלאכה להביא עליו סימן למלכתו, למען בעבורו יכירוהו היות אומנותו הנרמז אליו בסימן ההוא".

טז. השרשרת עם המפתחות שבצווארו - במראה מגילה (ט"ו ב') איתא: "...מלמד שכל גניז של אחר רשע עתידות על לבו". וביאר בפירוש קרן ישועה על מגילת אסתר (ה' ה' א'): "היו מפתחות אוצרותיו תלויים על לבו".

יז. נראה בצווארו גם דמות צלם [בשרשרת] - הוא שכתב במזיר דניא (ג' ד'), שהיה עליו ז' תלוי בצווארו של המן. ושמה הוא הצלם שהיה מכון כנגד לבו, וכדאיתא במדרש פנים אחרים (נו"ב, ו' י"ג), שהמן: "נתן אלחיו על לבו".

יח. קעין נתי יחזיו' במדבר כתב רקום בגדיו על זרועו - רמז בזה למה שכתב בפירוש הר"ז סרוק (ג' ב'): "הצלם והדמות שהיה בלב המן, היה צלם הדמות האחזקושי". ונקט מר דהבא שבלבו לאו דוקא, ודי על זרוע שמשאלתו שלו כנגד לבו.

יט. על מצנפתו נראה ג"כ דמות כוכב - הנה ר"א מגרמזיא (מובא בתוס' השלם ג' ב') כתב, שחמן חקק צלם על כובעו, 'בדמותו', ואולם מר דהבא חתם דמות כוכב במקום דמות מות עצמו. אלא כיון בזה מר דהבא לרמוז לדברי ר"א איבישני (נעירות דבש דרוש ב', ד"ה והנה עיקר ללמוד), ששם 'המן' היה שם שש כוכב שנובע על ידי הגבשנים שוא אומה של ערביים שחזו בדרום ארץ ישראל, וזאת היתה הגדרה שחוקק בבגדו, כדי שישתחו לע"ז או, ועי' גם בשמן המור (לר' אהרן איבוי, א' א'), שהצלם שחן על לבו, היה דמות המור אלא כוכב, ובראב"ז (ע"ג א' ב'), כתב שהיה צורת צלם ועברה זזה על מצנפתו, ואת כל זה הנכנים המן בציורו כוכב על כובעו, הרומז גם לצלם של עבודה זרה וגם לשמו של המן עצמו.

כ. גם נראה כליו נראה דמות הכוכב [כגון על גבי החרב, החגורה והטלסקופ] - כפי שנתבאר, שדמות כוכב של ע"ז היה לו, ומה שתיאר כן מר דהבא גם על כליו של המן, הוא על פי מה שכתב ר"ש אוזייה (ג' ב' ד'), ע"היה ע"ז חקוקה לו בבליו". אמנם יתכן שכליו היינו 'בגדיו', כרגיל בלשון חז"ל, ולאו דוקא הכלים שהיו מעל בגדיו ושהיה נושא עמו.

כא. גם נבד מרים של בגדיו נראה דמות צלם [במרדכי הציור שמשפט מעילי העליון] - כדברי פירוש הרמב"ם (ג' ב'), שהיתה לו"ל בבגדו במפנים.

כב. גם על בשר זרועו נראה שחקוקה דמות צלם [במרדכי הציור] - צייר כן מר דהבא על פי דברי הראשון לציין (ג' ד'), שמרדכי היה חושש שמא היתה עבודה זרה חקוקה בבשר המן הרשע [כדרכם של עובדי ע"ז], שהרי זה טעם איסור כחובות עקוקה לחלק, עי' רמב"ם (הל' ע"ז פי"ב ה"א). ועי' ר"ש אוזייה (ג' ב' ד') שכתב: "היתה לו ע"ז חקוקה בחיקו".

כג. בכיסו של המן ג"כ מונח צלם [בשמאל הצוור] - על פי המחנה ערב (ג' ב'), דאיכא דמפרש דהתי על"ז מונחת בכיסו. ועיין עוד בראשון לציין הני"ל.

כד. יש צלם גם בתוך התיק שחמן מחזיק בידו [נראה בשמאל הציור] - עי' במנות הלוי (ג' ד'): שכתב: "נתן אלחיו ככליו, וכך היה הולך ומרהרד לבבו, אם שיתחוה לי, נמצא עובד ע"ז".

כה. התיק שבידו שרשום עליו "סודי ביותר" - רמז בזה למה שכתב בילקוט מע"ל (ג' א'), ששרשבה המלך לגדר אדירות סוד אחד, היה מגלתו להמן. עוד יש לבאר, שהיה בלב המן להטמין את צלם המע"ז בתיק שלו כדי להכשיל את מרדכי, שיהא סבור שהיו עליו ע"ז, ואם מרדכי לא כרע משום שידע שחמן בודא ממניין לו ע"ז בבגדיו וכליו וכנ"ל.

כו. בגדיו של המן נראה שיש בהם תכלת [מכנסיו] - הוא על פי דברי הירוקה (ה' י"ב): "משמעם שלחמן היו ששה לבושים שאותו ירש לבסוף מרדכי, ותכלת..."

כז. גם נראה בהם 'חור' [מנעילי הלבנים] - גם זה שם, שהיה גם 'חור' ככלל אותם שני בגדים.

כח. וכן נראה עליו גם תכריך בוך [תכריך פשתן שחמן מצנפתו] - כנ"ל שם, שגם התכריך בוך היה מאותם ששה בגדים.

כט. נראה עליו מעיל אדומן - גם זה כאמור שם, ועיין עוד בפירוש הירוקה (נו"ב שם), שכתב: "ויאמך המן קא לא הביאך אסתר הפלמך עס הפלך אל מרדכי, ופשתת אשך שיקחתי" פי א"ם אותי". מלא ר' לבוש מלוכה הם, ובתכלת וחור ותכריך בוך אדוממן וטבעת וכסא, ככולם חשב להתגדל ונתגדל".

יום כתיבת האגרות הראשונות, עד כ"ג סיון, יום כתיבת האגרות השניות המגולטות לא הראשונות. אמנם ודאי שאין נכחו לדברי המנות הלוי, שהרי ביותר מששים וחמשה ימים מתוך אותם שבעים כבר לא היה המן בחייה, שנתלה בין ט"ז ל"ח בניסן, וכוונתו לדברי חז"ל בתלמוד ירושלמי (סוטה פ"א ה"ה): "מאר בר אבתי, כל אותן שבעים יום שבין אגרות לאגרות נכב שבעים יום שעשו המעשה חסד עם אבתי עקיב". ועוד דאמר במדרש (מגב"ד י"א י"ב) לגבי המספר שבעים ועניינו עם המן: "שני אויביי לא נאדרו עד שהשליש עליהם פסקים, ופסקים, ופסקים ופסקים". ופי' מיט ר"א הקליר (קרובות לשלחתי שבת זכור, לפי הסילוק): "זכור תבע לקר' חמשים, תמיקה קצב ללכות חמשים, תכלית שיעור תנלך על חמשים".

5. שהרי חזקין אדר תמיד סורק לפי החשבון שבידינו. ואף אם בזמנם קידשו על פי הדין ונמצא חזקין אדר מלא, ר"י יחסר יום זה מחודש שבט, ונמצא החשבון שלם. שהיה בזמן שקידשו את החודש על פי הדין כיוון היה ראש חודש חולת או ביום מולד הלבנה או ביום שאחרי, ופי יותר, והמולד הוא אחר עשרים ותשע וחצי ימים מהמולד הקודם, כך שבחשישים לא יכול להיות יותר מחמשים ותשע

ל. כובעו גבוה ומיוחד - כן כתב בקרן ישועה (ג' א'): "הפרסים היו לבושים כובע אדוך, וכובעו של המן שהיה משנה [למלך], היה אדוך חצי אמה, שבזה ניכר שהוא משק"ן.

לא. הנוצות והמגבינות שבלבועו - גם זה כתב שם: "...והסימן שלובשים חשרים מאת המלך היה מונח על הכובע".

לב. נראים אנשים רבים חקוקים ומשתחוים להמן [פרטי חקוקים והמשתחוים נבוארו בהלן]. כמפורש בקרא (ג' ב') "וכל עבדי המלך אשר בשער המלך כרעים ומשתחוים להמן". ועי' במנות הלוי (שם), שכתב: "לא היה זה מצות המלך לכל העם, רק לשריו ועבדיו והיושבים בהיכלו צוה שיכירוהו וישתחוו לפניו". אמנם יש אומרים שהיה הציור כולו, כן כתב בפירוש הרמב"ם (שם): "לא השיגו המן בדבר זה [- שאין מרדכי משתחוה לו], ובכל יום בזמן כניסתו לארמון היו הכל משתחוים לו, ומרוב אנשים היה יודע מי השתחוה ומי לא השתחוה, וכך צבאות... ועי' בילקוט מע"ל (ג' א'), שכתב בפשיטת שגם בשאר העיר היו הכל משתחוים לו, וכן נראה מדברי החת"ם (הובא בילקוט מע"ל) שהיה מלכת אסתר (ב', שגם האומנים שבעיר היו צריכין ליבטל ממלאכתם לקיים ציווי המלך לכרוז עלהמן.

לד. מקום מושבו של מרדכי סמוך לשער המלך - כמפורש במגילה כמה דוכתי, שהיה מרדכי יושב בשער המלך (ב' י"ט, שם כ"א, ה' ט', ועוד). ואמנם מה שתיאר מר דהבא שהוא יושב ברחבת שער המלך בחוץ, תפס בזה סתמה דקדמא, וכן משמע קצת באסתר' (ו' י"ג, וכע"ז ו' ובילקוט שמעוני אסתר תרתי"ג), שהעמיד אחזקוש למרדכי להיות שומר בשער המלך תחת שם שומרי הסף, ודרך שומרי בית המלך לעמוד בחוץ.

אבל במדרש לקח טוב (כ"א ב') משמע שהיה יושב בבית המיוחד לו אשר בסמוך לשער המלך, דאיתא שם: "בימים ההם ומרדכי יושב בשער המלך. עד עכשיו היה מתחיל לפני חצר בית השנים, כן שאמורה אסתר למה אין אותה נוטל עצה מתבאר עצה ישראל, אלא אתה מניינין משיר פרס, וגומר כל להרוג את ושתי, מיד קיים את מרדכי ועשה לו קתדרא לישב בשער המלך, להיות שופט בשער המלך, ומשמעותו שדבר, שהיה יושב בקיתרון המיוחד לו ושם היה שופט את העם, וכמו שביאר לקמן. ולפי זה לא היה יושב בחוץ. אמנם ייתכן שפועם לפעם היה יוצא לחוץ. ועי' עוד בזה להלן.

לז. מרדכי יושב [ואינו עומד] - כמפורש בקרא כמה פעמים (ב' י"ט, שם כ"א ב'), שדרכו היתה לשבת שם. וכן משמע מן התנב' (ה' ט'), שגם כאשר עבר שם המן היה מרדכי יושב, שהרי לא זו לבד שלא השתחוה לו אלא אפילו לא קם מפניו: "ונכראות המן את מרדכי בשער המלך ולא קם, ולא על מנתו ויפלא המן על מרדכי מהה". ואפשר שהיה מרדכי מקדקד לשבת כל אימת שעבר שם המן, אלא שלא היה מתייחס אליו כלל ולא עז מפניו, אם היה מרדכי עומד לא היה משתחוה, ואם היה יושב לא אפילו לא היה קם מפניו".

לה. הכסא שעליו יושב מרדכי - לעיל (אות ל"ג) הובא ממדרש לקח טוב (ב' כ"א) שעל פי עצת אסתר עשה המלך למרדכי 'קתדרא' בשער המלך, והוא כסא של כבוד וחשיבות (עי' סוכה ג"א ב'), ואילו כסא זה אינו נראה חשוב במיוחד. אלא כפי שנתבאר לעיל (שם) ויתבאר בס"ד להלן, מלבד הכסא שעשתה אסתר למרדכי מנבה ממש לישב שם, הרי שבעת הוא חוץ למקומו העיקרי, ואכן בתוך מבנה בית המשפט צייר מר דהבא כסא גבוה ומפואר יותר, כיאה לראש הדנה.

לו. הדת מניו של מרדכי - נראה זקן, שהרי בא עם הגולה מגלות יבניה, והיה כבר בירושלים מיושבי שכתב הגזית, ועי' באב"ע (נו"ב א'), שכתב: "ולא ידענו בן כמה שנים יצא מרדכי מירושלים, והנה אם אומר שהיה בן חודש ימים, הנה בימי אסתר היה בן יותר מתשעים שנה". ועיין בטעמא דקרא (על הפסוק גם נראה הנה ע"ג), שבזמן סג פורים היה מרדכי לכל הפחות כבן צ"ה שנים, עיין שם החשבון', ולפי זה אף אם נאמר שהיה מעשה ד"ל יכיר' כמה שנים קודם לכן, מכל מקום היה כבר לאחר גבורתו שמונים וכנ"ל.

לז. בגדיו של מרדכי נראים חשובים - שכן היה שופט טעם המלך וכו"ל, ויבואר עוד לקמן.

מ. מרדכי אין כורע ומשתחוה להמן - כמפורש בקרא (ג' ב'): "מרדכי לא יקרע אתו וישתחוה".

נט. ומה שהוא יושב ולא קם ולא עז ממנו - הנה כן מפורש בקרא (ה' ט') לגבי השעה שיצא המן ממתשתה אסתר הראשון, אף אינו מוכרח שהיה כן בכל שעה שהיה המן עובר, שהיה מרדכי יושב ולא קם, אלא ממשטייה דקרא (שם י"ג) כן, נראה, שאמר המן לורש אשתו וכל אוהביו: "וכל זה אינני שוה לי בלך על אשר אין אלא את מרדכי יהיהדי יושב בשער המלך". ומשמע לא שנתנה לעכשיו דבר שעורר את חמתו ביותר, אלא שפעם זו היתה זומה לשאר הפעמים בהם לא השתחוה לו מרדכי.

אמנם עיין בפירוש באן יחיא (ט' ט'), שכתב לחשי: "...עד כה [- עד משתה אסתר הראשון, כשהיה רואה אותו - מרדכי להמן], היה קם מלאקומו ברכתו ובתלה, והיה הולך לו למען לא יורחל להשתחוות לו. ועתה מקם קם ולא עז ממנו, היה עומד בעזות מצח כנגדו, וכל ענין זולתו היו כורעים ומשתחוים לו". ומבואר בדבריו תרתי, חדא דכל שעה שהיה עובר המן לפניו היה חונקו לו מרדכי למזירי מרדכי מקמומו, ועוד, שלאחר משתה אסתר הראשון, לא זו לבד ששינה מרדכי מנהגו ולא נמנע מלהיות במקומו בשעה שעבר שם המן, אלא אף היה עומד מולו דרך עזות ולא שנאמר במקומו בלא להתייחס אליו כלל".

נ. נראה שהוא מבט לעבר המן - קשה הדבר לאומרו שהיה מרדכי מבט בפני אותו רשע, שהזיהיו על זה חז"ל (מגילה כ"ח א'), ובפרט שהיה על גופו של המן צלמי ע"ז הרבה. אף כיוון בזה מר דהבא מלא שכתב בילקוט מע"ל (ג' ב'): "...ואילו עשו עצמו מרדכי כאילו הוא ישן או כאילו אינו רואה אותו כלל, לא היה איכפת לו כל כל להמן, אף על פי שהיה מבין עושות כן בכוונה שלא להשתחוות לו, שהיה יכול לומר שהיה רואה אותו, אבל מרדכי הכעיסו בזה שהיה פותח עיניו לרווחה והיה רואה אותו¹ ולא קם לאו עז²".

נא. מרדכי פושט את רגלו לפני המן - כדי להראות לו את הכתוב על גופו, וכדלהלן.

נב. על מנוולו של מרדכי כתוב דבר מה - הוא שטר מכירתו של המן לעבד למרדכי, וכמבואר במגילה (ט"א א' ב'), שהיה המן עבדו של מרדכי,

יוס [עם כשעה וחצי, דהיינו פעמיים תשצ"ג החלקים העודפים על כ"ט יום וי"ב שניות]. אף לעיתים נדירות כן היו ש חודשיים ברגופים של שלושים יום, ואכמ"ל. וגם בזמן הזה שהודשיתו על פי החשבון, אין זה מציג שיהיו שני חודשיים מלאים או חסרים ברגע, מלבד חודש אדר השני העיבור שהוא תמיד מלא, והוא סמוך לניסן עם אותו תמיד מלא, וחודשי שבעי העיבור כסלו יכולים להיות מלאים שלושם ברגע, וכעין זה יכולים להיות חסרים ברגע שלושות החודשיים מרחשוון כסלו וטבת.

6. ושוב הראינו נוסבן כן פירש הר' חיד"א בספר חומת אבן (ג' אות י"ב) את דברי המנות הלוי הנ"ל, עיין שם.

7. ויותר נאמר לעוברו ימים רבים ממתי שהתחילו להתשתחוות להמן עוד שאמרו לו שמרדכי אין משתחוה, שאם לא כן, מדוע השתנה עם הפלת הפור עד חודש שני, כתבנו (ז' ו') "בחלש הראשון הוא חדש שני שקנת שתיים קומה לפלך ואחזקוש מפיל דבר הואוהו אלף חמשים קומה". ואף שאין אנו מוכרחים לומר שעוד את הפור מיד שכאמור לו שאין מרדכי כורע ומשתחוה לו, ויותר נראה שחפ"ן בזה במחשבתו כמה ימים, עדיין קשה לומר שתמתינן מהימים הראשונים

1. כפי שנתחלק כאן נחלקו גם בבראשית רבה (מ"ד ה'). ונראה שגם הראשונים נתחלקו אינן קטנין, שישט ש"ז, (עי' בראשית ט"ו א') מפ"ל כ"ח כ"ג) שנוקטים כמאן דאמר שאין את סמוך, ומאמ' עינן בבליל התוס' [פירוש הר"ב] ורגינו חיים לפטילאל ועוד, בראשית (שם). ועיין עוד בפירוש רבי"א בפרשת וישב (בראשית מ') שמשמע שבסדר עולם הראשון כמאן דאמר 'אחר' מופלא, אבל בריב"א, וכן בפירוש הרא"ש בפרשת מקץ (מ"א א') לא כן בפענה אדר פרשת ורא (ד"ה ויח אחרי), וכן בדבריו חיים לפטילאל שהוא לעיל משמע, 'שאחר' לכולי משה סמוך, וקרן 'אחרי' פמיים סמוך ופעמים אחרת ואכמ"ל.

2. ככתבו (ב' כ"א): "בימים ההם ויקרדי' ישב בשער המלך קצף גנתן ותרש..."

3. שהיה בימים ההם, וכן אמרו (מגילה י"א ב') שקציפתיה של גתן ותרש היתה קרויה לזכאה של אסתר, שאמרו: "מהי שפאת זו לא ראוי שהיה בעינינו".

4. וגם אם נרצה לעבור בדבריו ולומר שהיה אלו חמש שנים מכוונות מיום ליום, עדיין אין לנו תאריך מדויק למעשה גתן ותרש, מלבד מה שהיה סמוך ללקיחתה של אסתר בחודש טבת, ואולי הייה באחד מימי חודש טבת או שבט.

4. והנה בילקוט מע"ל (כאן) נראה שנתבאר שאותם שבעים יום הם בין י"ג ניסן,

ופירש רש"י (שם ד"ה וזה): "שמכר המן את עצמו למרדכי קודם לכן ימים רבים בכבדי לחם". ויאתה בתרגום (ה' ט'), שבשעה שהיה המן עובר אצל מרדכי בשער המלך, היה מרדכי פושט רגלו לפני המן, להראות לו את שטר המכירה שמכר המן עצמו למרדכי והשטר היה נתון על נעלו, וכדלחלו, כדי לבנות את המן, ולמען ידעו כי הוא אינ מרדכי צריך לכרוז ולהשתחוות לפני עבדו. וגופא דעובדא שמכר המן עצמו למרדכי, עי' בילקוט (רמז תתרנ"ז), וראה גם בתרי"ג כ"ו בשם תרגום ירושלמי, ועיין גם בגנות הלוי ה' ז', שהביא את תורף השטר".

מ. מנעוליו של מרדכי עשויות כעין 'מגפיים' - שכן מעשה מכירת המן למרדכי היה במלחמה, ודרך אנשי המלחמה שיוצאים לקרב במגפיים על רגליהם, וכפי ששינוי כלים פ"א מ"ח": "כל כלי המלחמה טמאים, הכידון הניקיון והמגפיים...". ופירש הרמב"ם (פיה"מ שם): "ומגפיים, נעל של ברזל מכסה את הרגלים, כדי שלא יוכו רגליו בברזל ויפול". וכעין זה בפירוש רע"ב (שם): "ומגפיים, בתי שוקים של ברזל שנושאים אנשי המלחמה". ועיין עוד בזה להלן.

מד. שטר המכירה על גבי טס שבקדמתו המגן של מרדכי - כן הוא בתרגום (ה' ט'): "וְכֵן הָיָה הַמֶּן יְתִמְרְכֵנִי לֵאמֹר... וְהָיָה לִי שֵׁטַר אֲנֶדְרִיָּה וְלֹא רִתַּת מִבְּתָרֵיהֶם פֶּשֶׁט יֵת רְגְלִיָּה מִיָּמִיָּה וְאֲחֻזִּי לִי שֵׁטַר זְבִינְתָא דְאֶזְרָבֶן לִי טְבִילִיָּה וְלִחִים דְּמִתְבָּא בְּאֶסְטְרִקְלִיָּה כֹּל קְבִיל אֶרְכֻּבְתִּיָּה...". וכאשר ראה המן את מרדכי... ומרדכי לא קם מלפני הצלם שלו ולא חדר ממנו, כי אם פשט את רגלו הימנית והראה לו את שטר מכירתו שמכר לו בכך לחם, הכתוב על טס המתכת שלפני ארכובתו...". והנה, בתרגום נכתב שהשטר היה כתוב על אסטרוקליליה, שהיה נתון על החלק הקדמי של ארכובת רגלו, ויש לברר מה משמעותה של מילה זו.

כאשר הביאנו (שמואל א' י"ז) "וַיִּתֵּן אֶת בְּדִי וְכִלֵּי הַמִּלְחָמָה שֶׁל גִּלְתֵּי הַפִּלֶשֶׁתִי, נִכְתַּב שָׁם בֵּין הַשָּׂרִי: 'וְיִמְצָחֶת נַחֲשֵׁת עַל רִגְלֵי'". ותרגם יונתן: "וְיִטְרַקְלִילִין דְּנַחֲשָׁ עַל רִגְלֵיהֶן". ונראה ש"אסטרוקליל" ו"טרקליל" עניינם אחד, ובייחוד שגם בתרגום אסתר וגם בתרגום שמואל באה מילה זו לתאר דבר הנתון על הרגליים במלחמה. ופירש הר"ק מהותו של דבר זה: "וְיִמְצָחֶת נַחֲשֵׁת. תרגם יונתן 'וטרקלילין דנחש', פירוש, טס של נחשת תלוי על רגליו לכיסותם".

אכן יש אומרים (אוצר המדרשים אייזנשטיין, עמ' 51) שאותו השטר לא היה כתוב על מנעול של מרדכי, אלא היה מקועקע ברגלו של המן, וראה הערה".

מ. הרגל שעליה השטר היה רגל שמאל - שנה בזה מרדכי, שכן כמפורש בתרגום הנ"ל, היה השטר על רגל ימינו של מרדכי.

14. וזה דלא בפטישיה דקרא, ש"ק לא וע' ממנר', שנראה שלא התייחס אליו כלל, לא לרע ולא לטוב.
15. ואל תתמה שהיה האיסור להסתכל בצלם דמות אדם רשע עומד בעינו, ומה בכך אם לא סיבות דוקא להבחון בפניו, שכן במראה מילה שהובא איסור זה, משמע שאין זה איסור גמור ובשעת הצורך יש להתירו, שהרי אמר שם: "ואמר רבי יוחנן, אסור לאדם להסתכל בצלם דמות אדם רשע, שנאמר 'ולוא מי יהושפט מלך יהודה אני נשא אם אביא אליו ואם אדא'". הרי שלוא היה כאן צורך לכבד את יהושפט מלך יהודה שבא למלחמה בשותפות עם יהורם לא היה אלא שישע מבט אל פניו של יהורם, אבל כעת שהוא נושא את פני יהושפט הוא כן מבט בפניו של יהורם. עיין עוד שם לגבי יצחק, וכן מכל הסוגים שם עולה שזוהי מעלה גדולה שנהגו בה גדולי החכמים, אך אין זה איסור גמור, ובמקום הצורך לא נהגו כן.
16. ועל דרך זו ע"ד יצחק, דאילו היה מרדכי מעלים עיניו, היה הוראם סבורים היה שהשתחוה מפני שם אל לבו שרשע עומד שם, ולא משום שאינו משתחוה להמן, ולכן הראה עצמו שהוא רואה בהדיא להמן, ואף על פי כן אינו כורע בפניו, ואפשר שהיה קר מבט לעברו אך לא בפניו. אך עי' להלן שהיו מדרשים לפני המן,

מ. וגופא דעובדא שתיאר מרדכי שהיה באותו היום - באמת אין בהכרח שהיה עושה כן מרדכי בכל שעה שהיה המן עובר לפניו להראות לו השטר, ובפרט להמבואר שהשטר היה כתוב על גבי מנעל המיוחד למלחמה, לא מסתברא שהיה מנעל זה אצל מרדכי בכל שעה. ובתרגום הנ"ל וכן בילקוט ובמדרשים נזכר זה רק לגבי השעה שיצא המן ממשתה אסתר הראשון (ה' ט'). אך יש לומר שכיוון בה קצת מרדכי להראות להם שכתב ר"א גאלקו ז"ל (שם), דהיכא דכתיב בהדיא שנתמלא חימה על מרדכי, הוא מחמת דבר המיוחד שגרם לו כן, והוא מצד אותו מעשה שהיה מראה לו השטר מכירה".

מ. האנשים הנוראים כשהם מדברים על לב מרדכי באותה שעה - כמפורש בקרא (ג' א'): "וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בִּשְׁעַר הַמֶּלֶךְ לְמַרְדֳּכִי מִדּוֹעַ אֲתָה עֹבֵר אֶת מִצּוֹת הַמֶּלֶךְ".

מ. מהם שנראים זועפים ומהם מדברים בשלשון רכה - רמז בזה לשלשון הכתוב 'וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ', ש'אמירה' משמע לשון רכה, ובהוה כן, משלא שמע להם נאמר (פס' ד'): "וְהָיָה כְאִמְרוֹ אֵלָיו יוֹם יוֹם וְלֹא שָׁמַע אֵלֵיהֶם וַיִּגְדּוּ לַהֲמֵן". והגדה' לשון קשה הוא, 'דברים הקשים כגידיים', כי עלתה המחמה על הדבר. "כ"כ בפירוש 'שלום אסתר' (לר' יצחק ב"ר מרדכי גרשום, פס' ג'): "וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ, בְּשָׁפָה רַפָּה וּבִלְשׁוֹן תַּחֲנוּנִים...". וכאשר נאמר שלם השניח לדבריהם... עלה עשן באפם, ויגידו להמן...". ובמנות הלוי (שם) כתב: "עבדי המלך אמרו למרדכי בדרך שאלה 'מדוע אתה עובר את מצות המלך?', ולא בדרך ציווי ותוקף". ועי' בילקוט מע"ל (פס' ד'), שכתב: "...לא רצו לריב עם מרדכי, שהיה הדבר מחיות כבוד בעיניהם לריב בשער המלך, לכן השתדלו ליעצו בדברי נועם בכל יום ויום".

ואמנם עיין בתרגום' (פס' ג'), שדברו למרדכי בדרך עזות, שאמרו לו, 'איזו גדולה יתירה יש לך עלינו, שאנו כורעים ומשתחוים לפני המן, ואתה אינך כורע לפניו'.

מ. נראה בהם גם נער קטן הפונה בדברים למרדכי - בפסוק (ג' א') נאמר: "וַיֹּאמְרוּ עֲבָדֵי הַמֶּלֶךְ", ולא נבאר אם היו אותם עבדים קטנים או גדולים וקנים או נערים. אכן ראב"ע (נר"ב, שם) כתב שהיו נערים: "וַיֹּאמְרוּ נְעִיר הַמֶּלֶךְ, אֵל הַזְקִינִים". וכעין זה בפירוש הר"מ חלאיו (ג' ב'): "וַיֹּאמְרוּ נְעִיר הַמֶּלֶךְ אֲשֶׁר בִּשְׁעַר הַמֶּלֶךְ. שאר השופטים אשר בחצר המלך". ונר"ך עיין מקורם, ושמה מהם שזכור לעיל (ג' ב') 'נעירי המלך משתרי', וכן להלן (ג' א'), ושם (ה'), משמע להו דבכל מקום שזכור עבדי או משתרי המלך הם 'נעירי המלך'. ומכל מקום נראה ששנה מרדכי, כי גם לדבריהם לבטח אין הכוונה שהיו נערים קטנים ממש כמו שצירי, אלא שהיו צעירים ולא היו זקנים.

11. ובשנה מהם שנאמר על חנינה משאל ועזירה שבשעה שכולם השתחוו לצלם היה מומרים והפליגו ח"ל בשבח הדבר, כמבואר בספרא (אח"מ פרשה ט'): "... שחכם שעשו חנינה מיישאל ועזירה, שהיו לא אומות העולם בזמן ההוא שטוחות לפני הצלם, וכן עומדים דומים לתמרים. עליהם מפורש בקבלה (ש"הש"ח ז' ט'), 'זאת קושתך דמקח לקמר וגו' אֲמַרְתָּ אֶלֶּהָ בְּתָמָר אֲתָהָ בְּסִסְנָיָה'. היום הם מתעלה בהם לעיני אומות העולם מכחישי התורה, היום אני נפרע להם משנאותיהם". אמנם שם נאספו שם כולם קודם לכן, ובסמאם היו בעמידה, ועל כן כשכולם השתחוו הם ושאר עומדים, אכן אצל מרדכי אם היה קם כל פעם שהיה המן עובר, היות קימתו עצמה עלולה להחישב ככבוד לאותו רשע ולצלמים שעליו, וכן היה מרדכי נשאר יושב.
12. אכן עיין ב"ה מרמריא (הובא בתוס' השלם ב' כ"א, ג'), שכתב: "חקנה אסתר כסא למרדכי לישיב שם", ולא כתב שהיה זה כסא מיוחד או מבנה.
13. ועי' עוד מה שכתב בזה בגיליון קי"ח פ"י ויק"פ, בתשובה לחידושו דפריא'.

8. ברכת המה היא כי עשרים ושמונה שנים, ואם כן כאשר רוצים לחשב על שנה מסוימת כמה היא מיוחדת לברכת המה צריך לחלק את השנים במדינת העולם ועד אותה שנה בעשרים ושמונה, אם יצא מספר שלם, הרי שנה זו היא שנת ברכת המה, ואם יש שארית, השארית היא מספר השנים שעברו מברכת המה הקודמת [וצריך תמיד להוריד שנה אחת מחשבון, הדינו את שנת תשס"ט לחשב כאילו היה תשס"ח, ואמכ"ל, וכתע, אם נחלק ג' אלפים ת"ד [או יותר נכון ג' אלפים ת"ד, לדעיל] לעשרים ושמונה תעלה בדינו שארית חמש עשרה, והיינו שברכת המה הקודמת לנס פורים היה חמש עשרה שנה קודם לכן, בשנת ג' אלפים ת"ח, וברכת המה שהיתה אחרי כן היתה שלוש עשרה שנה מאוחר יותר, בשנת ג' אלפים ת"י".
10. וגם להלן (ה' ט') התייחס ר"א כ"ץ לכך שהמן היה רוכב על סוס כשהיה פוגש

להמן, ולא לצלם, שזה איסור דרבנן [- להשתחוות לאדם], ובשעת גזירת המלך לא חשו לזה".

נו. נראה שדמות המן הנ"ל שבמחשבתו כועס עד מאד - בא לבאר עוד עניין שסביר לזהות להשתחוות להמן, שכן חששו מכעסו מן ביאי עליהם רעה גדולה אם יימנעו מהשתחוות לו, והוא פיקוח נפש [וכנ"ל, שלא היה בזה מאיסור עבודה זרה, ועל כל פנים מדאורייתא].

זז. נראה גם שופט גוי המנסה לשכנע את מרדכי - כדברי ר"מ חלאיו (ג' א'): "ויאמרו נעיר המלך אשר בשער המלך. מהם השופטים אשר בחצר המלך". ואמנם אפשר שכונותו לשופטים היהודים שישבו עם מרדכי בסנהדרין שהעמיד לו המלך, לדכדכיל [אות נצי"ג ד'ד'].

נח. השופט אינו נראה ג'כ כשהוא כורע לעבר המן - כפי מה שנתבאר לעיל (אות נ"ד), ש'עבדי המלך אשר בשער המלך' צוּווּ להשתחוות להמן היו הדיינים, ואין טעם לחלק בין דייני ישראל לדייני הגויים.

נט. נראה שמרדכי חושב על כלי תספורת - רמז בזה לדברי המדרש (רובא בתוי"ט ג' י"ב): "אמרו למרדכי, למה לא השתחוות להמן? אמר להן, ספר לי כפר קרצום הוא, והיאך אשתחוה לו"²⁴.

ס. גוי המבטל כלפי המן ומצביע לכיוון מרדכי [עומד בין סוסו של המן לבין ארמונו המלך] - כתובת (ג' ד'): "וַיְהִי כִּאֲמָרֵם אֱלֹדִי יוֹם יָזוּם וְלֹא שָׁמַע אֱלֹהִים וַיַּגְדִּיל לִקְהָן...".

סא. ומה שנראה שאותו גוי אמר כעס וחזמה עד כי עשן יוצא מאפו -כמה שכתב בפירושו שלום אסתר (ג' ד') על נעיר המלך: "...וכאשר ראו של-השיגח לדבריהם... עלה עשן באפם, ויגידו להמן..."

סב. נראה שעולה במחשבת אותו גוי דמות אדם התלוי על העץ - כמה ביאורים שי תלנתול כוונת מר דהבא בזה. א. כדברי השלום אסתר לדעיל (בפיסקא קדומתא), כי היו אותם עבדי המלך מלאי שנאה למרדכי, וגירו בו את המן כי היו חפצים לראותו תלוי ועל כן במורד בכבוד המלכות.

ב. שמה נזכרו בתליתית בגזן ותרש, ועל כן הגדילו שנאתם למרדכי, וכפי שכתב בפירושו שמן המור (ג' א'), שעבדי המלך אשר בשער המלך שנוא את מרדכי, כי גבינו נתלו בזה ותרש דבריהם, ולכן הליטנוהו להמן.

ג. ובפירוש קול יעקב (שם, וורשה תר"ל עמ' ג'א), כתב, שגם מהגויים (עבדי המלך היו ששונאת המן היתה בליבם מאד, וידעו היטב כי אם יתגרה המן במרדכי סופו שיפול בדיוק, ואזי יחיה המן ננתל על העץ כשגזן ותרש.

סג. מבין האנשים הכורעים ומשתחוים להמן לא נזכר ששונא היהודים [מלבד המרדכי למרדכי] - הנה בבראשית רבתי (עמ' 151, רובא ב' בתוי"ט ג' כ"ז), איתא: "שבעה ציחוא אחשוורוש השתחוה כל המן, היו הכל משתחוים להמן, חוץ ממרדכי... וביניהם היו גם מבני ישראל, כפי שכתב בפירושו שמן המור (ג' ב'): "אפשר שכל ישראל כיוונו בהשתחויהם להשתחוות להמן, ולא לצלם, שזה איסור דרבנן, ובשעת גזירת המלך לא חשו לזה משמע שאף היהודים היו בין משתחיים, לבד ממרדכי.

אמנם מאידך יש שכתבו ששאר היהודים גם כן לא היו משתחוים להמן, לפי לקח טוב (ג' א'): שכתב: "על מרדכי... לומר לו כי מהווא מעם מרדכי, לא ישתחוה לצלם כדרך שאף השתחוה למרדכי".

סד. נראה שהיהודים בורחים, ומהם שמסתתרים (אחורי מושב הסנהדרין) - הוא על פי מה שכתב עוד בשמן המור הנ"ל בדרך אפשר, ש"כל ישראל, מיום הגירה זו גזירת ההשתחויה להמן, כשהיו רואים מרחוק את המן, היו בורחים ונשמטים ונחבאים".

סה. הגוי הכורע על מדרגות בית המלך - על פי דברי ר' גאליקו (ג' ב'),

שכתב שהיו כורעים להמן אפילו בלילות הגדולים העומדים המתו בשער המלך, ואפילו בפני המלך, ולא היה המן מונעם מלכרוע לו כשהמלך רואה, לפי שכן ציוה לו המלך.

סו. נראה שהחשוב הכורע [נראה בימין הארמונו, בסמוך לשער] - כדברי ר"א גאליקו הנ"ל, שבכלל 'עבדי המלך' שנצטוו להשתחוות להמן היו גם השרים הנכבדים. וכן כתב הר"מ"ג (שם): "...מגדול מעלתו אצל המלך ציוה לכל השרים שישתחוּ לו, ועיישו ככל אלוה".

סז. כובעו של השר - הכובע מעוטס בסימן היכר, כפי מה שכתב רבנו יוסף חיים ממבדאי בקרן ישועה' (פ"ג), שהיה לשרים סימן ואות כבובע שלמה מאת המלך.

סח. מהו הסמך להשר, נראה שהוא רץ ונבהל להשתחוות - הוא על פי מה שכתב בילקוט מע"ל (ו' א'), שבשעה שהיה המן עובר ברחוב העיר, היו הכל דוחפים זה את זה לא לכרוע לפני המן. ועיין להלן (באות המקום) מדברי ר"ש אחיזה.

סט. מה שנראה אותו הגוי כשהוא משתוקק להשתחוות, וכן חושב על דמות צלם ע"ה - כדברי ר"ש אחיזה (ג' ב'-ד'): "חזקן [המן] ע"ז שלהם על בגדיו, והם היו רוצים ושומחים בהשתחוות לו, כדי להשתחיתם לאלהיהם".

ע. אותם המשתחוים על הרצפה נראה שהם משתחוים צפופים - רצה מר דהבא לתאר את דברי הילקוט מע"ל הנ"ל, שבשעה שהיה המן עובר, היו מצטופפים ומשתחוים לו, אכן כוונת הילקוט מע"ל לומר שע"ף שהיו שם המון עם היו נדחקים להשתחוות להמן, ולא שהיה ענינם בצפיפות, ואילו מר דהבא צייר שיש מקום ברווח ובל נזאת מצטופפים המשתחוים.

עא. גם אנשים שופטים משתחוים להמן - בפרטק (ג' ב') נאמר: "וכל עבדי המלך אשר בשער המלך כורעים ומתשתחוים להמן". ולכאורה רבותא נקט, שאפילו עבדי המלך הנכבדים, שמקומם בשער המלך, חייבים היו להשתחוות להמן, וכל שכן ששאר העם נצטוו להשתחוות לו.

עב. עבדי המלך אשר בשער המלך נראים מהרהב ארומות - כי ניכר ממראה צבע עורם, מהם נראים ממונית כוש, ומהם מארצות אירופא ועוד, וכן ניכר על מלבושיהם [הן מאותם הנראים בימין הציור והן בשמאל הציור], והוא על פי דברי הגר"ח קנייבסקי צ"ל בטעמא דקרא (ג' ב'), שהיו עבדי המלך אשר בשער המלך מכל האומות.

עג. נראה שאין אופן הכרעה וההתחשבות שזה היה עבדי המלך ושאר האנשים אשר בשער המלך - כן כתב ר' גאליקו (ג' ב'), שהיה חילוק בין האנשים לפי השיבוטים: "לפי ערך השרים ומדרגתם כך היתה הנעתם לו, מהם היו כורעים לו לבד, והם השרים היותר חשובים אשר במלכות, והשרים אשר היו למטה מהם בערכם ובחשיבותם, היו משתחוים בפישות ידים ורגלים". אכן כזכר שנקט שלש כריעה, שמשמע שאף השרים הנכבדים על היו כורעים על כל פנים על ברכיהם, וכדאיתא במדאי (מגילה כ"ב ב') שסתם 'כריעה' היא כריעת הברכים וסתם 'השתחיה' היא בפישות ידים ורגלים. וראה עוד בזה להלן.

עד. יש מהאנשים שאינם כורעים ומשתחוים כלל רק משפילים את ראשם לעומתו ותו לא - על פי מה שכתב בילקוט מע"ל (ג' ב'): "דרולי השרים... היו קדים קידה קלה, ולא היו כורעים, על מרחוק ולא מקרוב". ועוד כתב שם, אכן משאר עבדי המלך היו שגם עמדו מרחוק היו קדים קידה בעלמא וכשהתקרב אצלם היו כורעים. ובפירושו שלום אסתר (שם) כתב בהדיא לחלק: "כריעה היא ההשתחיה אפיו ארצה, והשתחיה היא נענוע הראש בראש העיניים". ולפי זה יתכן שהיו כרעו השתחוות בנענוע בעלמא, וכמו שתיאר מר דהבא את שרי המלך והשופטים.

וראה מה שכתב שפת אמת במגילה (שם ד"ה לא אסרה), שדוקא בפרטק שבאמרה בו השתחויהו ארצה, אזי מרדכי בפישות ידים ורגלים, אלא רק תנועת הגוף דרך כניעה ללהשתט בקרקע. ועי' ר"ש אחיזה (ג' ב'-ד') שכתב: "ב'תחילה' היו כורעים, ואחר כך קמו ועמדו על עמדם, ואחר כך היו משתחוים"²⁵.

עה. השר המורכז ומכריז לפני המן - כדברי ר"ש אחיזה (ג' ב'-ד'): "...

גם אפשר שלשר הממונה על הושיבים בשער המלך צוה לו שיאמר לכולם שישתחוּ לו". וראה גם בילקוט מע"ל (שם) שכתב: "היה כרוז מכריז שכולם יכריעו לפני, שכן ראינו לעשות למי שהלך חפץ בקירק".

עו. דמות צלם האדם העומד על גלגלים ומוליכין אותו - בפירושו ראשון לציון (ג' ד') כתב, שהמן הרשע היתה עוברת עמו 'אנדרטי', ומשמע שהיו מוליכין לפניו אנדרטה של ע"ז כדי שיתחוו לו כל המשתחוים לו²⁶.

עז. דמות האדם שבאנדרטה - כיוון בזה מר דהבא לדמות המלך אחשוורוש, וכמה שכתב ר"א ק"ץ (ג' ב'): "אין זה צלם עבודה זרה, כי חס וחלילה שהיו הסנהדרין משתחוים לו, אלא אנטידיק עשה המן לכבוד המלך".

עח. ומה שנראים האנשים המשתחוים לאנדרטה זו - הוא כפי מה שנתבאר, שלשם כך היו מוליכין אותה לפניו, כדי שיתחוו לה אנשי שער המלך.

מרכז הציור:

עט. מהו נראה שירד מעל גבי סוסו ומדבר עם מרדכי - הוא על פי הא דאיתא במדרש אבא גוריון (ג' ה'), וי"ח בילקוט תהר"ג, ובילקוט לקח טוב ג' ה'): "אמר, מה עשה המן כשראה שלא עמד מרדכי ממקומו ולא שאל בשלום, אלא מן מצד אחר ועשה עצמו כאילו שאל מרדכי בשלום, ואמר ליה: [המן למרדכי] 'מרי עליך שלום... ואמר ליה מרדכי, 'אין שלום אמר ה' לרשעים'. מיד 'וימלא המן מתיחה'²⁷ אמנם אין מבואר בזה שירד מעל גבי סוסו, אכן מרדכי מר דהבא לתאר מה ש'בא מצד אחר', והיינו שהטריח עצמו לבוא אל מרדכי להיכנס עמו בדברים, וכן מה שכתב להלן שנסכנס עמו בדברים עם מרדכי וכי' מסתברא ליה למר דהבא שירד מסוסו לצורך כך.

פ. נראה שהיה העומד לאחוריו מתימים בפני מרדכי ושואלים אותו דבר מה - כדאיתא באבותא אסתר (ג' א'): "אמר לו המן הרשע וכל עבדיו [- למרדכי], 'מדוע אתה עובר את מצות המלך...', והיינו, אף על פי שמפורש בקרא שעבדי המלך היו תמיחים כן בפני מרדכי, מכל מקום באמת גם המן היה תמהן כן בפני מרדכי, אכן היה זה לאחר שכבר שאלוהו כן עבדי המלך אשר בשער המלך, שהיו רק אחרי שדברו אליו כדברים האלה יום יום ולא שמע אליהם, רק אז הגידו להמן לראות, ורק אז דיבר המן עם מרדכי ושאלו כנ"ל.

פא. מהו שפטש המלך על בגדיו שעליהם העבודה זרה - כדברי המנות הלוי (ג' ה'): "ואינו רחוק, משתי"ר [המן] הבגדים הצנאיים אשר עברה זרה מצויירת בהם מעליו, לנסות הדבר, וירא, כי על כל פנים אין מרדכי כורע ומשתחוה לו". וכעין זה כתב במלא העומר (שם): "המן פטט את הבגד שהיו עליו את צלמה העבודה זרה". ועיין גם בילקוט מציון (ג' ד'): שכתב: "אשר המן רבע על ד מרדכי, הוא הסיק את האנדרטי מלפניו, כדי לראות אם כעת ישתחוה לו מרדכי". כמו כן בילקוט הגרשוני (שם) כתב: "עבדי המלך אמרו על הסוס.
23. בשונה מהם העוברים עליהם בהשתחיותם להמן, רש"י, ראב"ע, ועוד).
24. ג'ובי הגייו בור, כן פירשו מפרשים בספר דניאל (ג' ח'), ששם (עוד).
25. במגילת תהי"ז (ט"ז א') נזכר שאמר כן מרדכי לעומן עצמו בשעה שהליבשו המן להכריכו על הסוס, אך יתכן שכבר קודם פרסם מרדכי את הדבר כדי לכוזות ולהפתיע ערכו בעיני ההמון.
26. וכל עניינו זה שריעה, שהתחיה, קידה, נפילת אפיים וכי' רחב ועימוק הוא, ויש בו קניין סתירות מכמה לשונות במקרא, אלא 'ובדברי רבותינו', ויש לרזן בכל מקום לגופו, ואין כאן המקום והזמן להאריך בזה.
27. ואל תתמה, שחצינו כיצא בזה ביבמות (ק"ב ב'), 'סנדל של מלך', ופירש שכל שם: "שמשלש אותו לבדלו ברגליו לשונות משפטיים אותו ממשקיעים עליו". ריהיה היה מנות ואותו העולה להסיע צלמי המלך, שלהם מקום מלכות באמצעות מעין סנדל [ומסתברא שהיו בסנדל זה גלגלים, שהיו ניתן להוליכו בהם בין קלות, ואילו היה ענין ממליים עם גלגלים שחצי האידאן שמשתקים בהם איזה גערים].
27. ובפר"א (פרק מ"ט) הובא ענין זה לגבי מרדכי באו של המן להכריכ את מרדכי על הסוס.
28. וראה להלן [בקטע בראש], שהיה המן 'מתנאה על סוסו', אכן יותר נראה למרדכי שהיה מתנאה בשער שרבו על סוסו, ולא הובג מכל מהם, ולא נאמר בזה שהמיה היה הליג להתנאות בסוסים.
29. ולפי מה שנתבאר לעיל ששטח המן בגדי העבודה זרה שעליו, אפשר שמה שנקטו לשון 'אשר בד', הוא לרמז כי אף על פי שהסיה המן הגברים הצנאיים שעליו, אף לא תוועלה, על פי עדיין יש על גופו של המן עצמו צלמי עבודה זרה, וכמו שראה בתצויר שתוקק על זרועו, היה שאמר לו מרדכי 'אשר בד'.
30. ושם אין כוונת מר דהבא שמרדכי אמר להמן את זה, אלא שהוא מדבר איתו על כך שהוא עבר, ומרדכי נזכר בליבו במעשה המלך הזה.
31. ועד מצאנו שהשוו במדרש (במדב"ר י"ז פ"ב) בין מרדכי לנחש: "אין פנחס, שני אויבים לא נאורו עד שהשליש עליהם שבעים פנים, והמח והמר הרשע, הנחש, מבראשית עד 'אדור אתה מכל הבמה', שבעים פסוקים. המן, מ'אחר הדברים האלה בל מלך גור' ע"י 'ותלו את המן, שבעים פסוקים".
32. ועי' במדוש בקטע (שמות ז"ר) "במדרש בין שם, שיעכב שאול את אגג, בא על חמורתא ותריליה בן [וממני יצא המן], ויתמה, ואמר ארמינן בבכורות (ח' א') בתמה ואדם אין מעקרניהו עד מהת. ויש לומר, שהיה המורתא היתה שאר משמ, כמו שפירש רבינו במקרא (שמואל א' ט' א'), למה צוה הקב"ה למית עמלק

להמן שמרדכי לא משתחוה לו כי הוא יהודי, ולכך הסיק המן הצלם, אך מרדכי לא השתחוה כדי שלא יהיה ממשולל ההיחוס הרואים אותו משתחוה וישתחוו אף על פי שלא יסיר את הצלם, אז נמלא המן חיומה".

פב. ביד שמאלו נראה המן שהיו חובק את סוסו - הסוס היה יקר לו, כי עליו נאאותו שיראו שהסוס שהיו לסוס המלך בידו הוא. ועוד רמז בזה מר דהבא לכתוב (הושע י"ג ב'): "וַיְהִי אֶדָם עֲגִלִים יִשְׁקֹן". והמן הלא היה מגדולי וזבחי האדם, שהיה יקר בדעתו לאדם אומה שלמה, ואין זה סותר בעותתו לגלותו חיבתו בעליל בעליל חיים ולחבאם²⁸.

פג. מרדכי נראה שמשיב דבר להמן ומורה לו בידו כלפי מעלה - כפי המבוא בתו"ט' השלם (ב' ח'), ונכנ"ל אות ('): "...לשכנוה עובר לפני מרדכי, היה מתנאה על סוסו, לא היה ממשולל מנביה ידיו כלפי מעלה ואומר, כי עלו אדון שהוא גאה על מתיאגים, והוא חי וקיים לעולמי עולמים, ולא אשתחוה לעבודה זרה אשר בן"²⁹.

פד. מרדכי ששולח בדעתו של מרדכי אניה בלב ים - הוא מתשובתו של מרדכי לעבדי המלך, כדאיתא במדרש (רובא בתוי"ט ג' א'): "אמר להם מרדכי, פעם אחת פורשתי אין והוא [- המן] בספינה בים, ולא נשאר עמו מזון, ונחתיו לו מזון, ונזכר לי לעבד, והיאך אשתחוה לעבדיו". אכן כן, אמר נראה שאומר זאת מרדכי להמן עצמו, ובזה שנה מר דהבא³⁰.

פה. מרדכי נושא עמו גוש מאכל ומשתה - כמבוא בתו"ט השלם (ב' כ"ב, ג'): "מרדכי היה ממנהל על מלך המלך ומשתחיו".

פו. נראה שנופל למרדכי כף המהגוש ואינו משגיח בזה להרימה - רמז בזה למה שכתב במלא העומר (ג' ה'), שגם אם נפל למרדכי משוה מידו, הוא לא התחנף להרימו עד שערב המן, כדי שלא ייראה שהשתחוה לו.

פז. סביב מרדכי נראים כמה ילדים - כיוון בזה להא דאיתא בתרגום (ה' א'), שהמן סיפר לאחוריו את מנהגו של מרדכי ליטע עץ התיקנות וללמדם בסנהדרין בשבעייתא. ואף שהמן אמר לו כן מאוחר יותר, לאו גזירת הכליה, אכן ממה שאמר שם, שזה היה 'כלל עת', משמע שכן היה משעה שהושב המלך את מרדכי בשער המלך, או על כל פנים משעה שגידל המלך את המן והחל לעזמו על מרדכי ועזמו.

שמאל הציור:

פה. נראה שמרדכי קד קידה בפני שר אחד [סמוך לבית המטבח] - הוא ע"פ מה שהאמר אסתר (ג' ד'): "וירא המן כי אין מרדכי כורע ומשתחוה לו. שראה שרק 'לו' אין מרדכי משתחוה, אבל לאחרים הוא משתחוה, ולכן וימלא המן חיומה". אכן ענין ביטול לקח (ג' ב'), שמרדכי היה מכבד את המן כשאר השרים בקימה יהודית, וכן לא בבכריעה והשתחיה. אכן כן לפי דבריו גם לשרים אחרים לא היה מרדכי כורע או משתחוה, אלא רק מכבדם בקימה בהידור.

פח. מהו נראה שעלתה בו חמתו - במפורש בקרא (ג' ה'): "וירא המן כי אין מרדכי כָּרַע ומשתחוה לו וימלא המן חמה". וכמו שנתבאר לעיל, שמתחילה לא היה מכל וכל לכך שאין מרדכי כורע לו, ורק אחו כך הגידו לו על זה, ואחר שראה כן בעצמו [וגם בא עם מרדכי בדברים, וראה שאין דעתו כלל להשתחוות לו], נמלא עליו חיומה. גם עלתה בו חמתו בשמעו דברי מרדכי שלא ישתחוה לו מפני שהוא עבדו, וכנזכר לעיל. ויעויין עוד להלן.

צ. המן מיסב ראשו לימינו כשהוא כועס – הוא כפי המבואר לעיל (אות פ"ח), שזהו משמעותו לכך שנמלא המן חמה על מרדכי, היה מהם שלא היה מרדכי כורע ומשתחוה לו' בדוקא, אבל לשרים האחריים היה מרדכי נוהג בכבוד ודק בפניהם, והוא תיאר מר דהבא שהמן מבטיל מרדכי את שמרדכי קד בפני מן מהשרים ודבר זה מעלה בו את חמתו עד להשתחית.

צא. מהו נראה אדום בפניו ואולי ניהת צימה ממנו - כדברי ראב"ע (נו"ב, ג' ה'), בבארו מדוע מכונה הכעס בתואר 'חיומה': "חיומה. עבדו כי הכעס מחמם את הגוף".

צב. נראה שהמן עולה בדעתו ענין ב' אנשים תלויים - רמז בזה לכתוב בספר יוסיפון (פרק ד'), שגבתן ותרש היו קרובי המן, ומזא שהיה מרדכי הגורם לגילוי מיתמם ותליתים על העץ נטר לו המן וביקש תלולות, וכעת בשעה שגמלא חיומה על מרדכי, לבטט עלה בדעתו גם ענין זה על גבתן ותרש, וחפץ לקום במרדכי גם על כך.

צג. על צווארו של המן כרוך נחש שפיתו נוספות טיפות ארס - בא לרמז על דליל כעסו של המן באותה שעה שהיה חיומה אצורו בקרבו ומזומנת להיזק נחש המלא בארס, וכפי שכתב ר"א מגרמיזיא (נמצא בתו"ט השלם ג' ה'), "וימלא המן חיומה. כנחש מלא ארס"³¹.

צד. לפני מן נראים אנשים כשהם נחמזים ורגצים - כך סיפר המן על עצמו בגאנותו לארבותיו ורש אשתו, וכפי המבוא בתרגום (ה' י"א): "וְאֶשְׁתִּיעִי לְהֵן? הֵן? יִקֹּן יִתֵּן? עֲתִירָה... הִיךְ הִרְטִין קִדְמִי סִיגִאוֹת בְּגִידִי דִּסְקִימָה? מֵאֵתוֹ וְתִקְנָא... וְיִסְפֵּר לְהֵן מֵאֵת מֵאֵת כְּבוֹד עֲשִׂירוֹ... וּכְיֵצֵד רִצְעִים לִפְנֵינוּ רוֹב בֵּיתוֹ שְׂמִינִים מֵאֵתִים וּשְׂמֹנֶה".

צה. הנה המלך במגילות הסוס כשהוא מנפח בלם [בימין הציור] - והנלך ונופה הילה [במרכזה הציור] עד שמתנפנף בלם [בשמאל הציור] - רמז בזה למה שכתב בספר 'בשם אמרו (ג' א'), בשם מעלות המדות: "אע"ל המלך אחשוורוש את המן", ומה עלתה לו, 'ותילת את המן על העץ'. ואמרו חז"ל

^[1] משרו ועד חמור, ושהיו בעלי כספים והיו משנים צמחיהם לדמות בהמה"

^[2] ושמה על שם אותו מעשה שהתכבה עקמה לאחורתא נקראה 'עמדתא', שהוא דומה למחורתא, שהיו ח' ר"ה מתחלתה, עד ח' ד"ר [כמו 'עדואל' ו'רעואל', ועוד].

^[3] דהבד ברזל לכל המיכר מנעו בשפטיי שמיא המקרא.

^[4] ובדבר מדוע אכן לא נזכר העניבין בעמשה המלך, ואילו נזכרו בהתפארות

^[5] המן, משא משום שבעיני המלך נחשבת הדחילה על השרים בלבד, ואילו העניבים

^[6] אינם נחשבים בעיניו לכולם, ולכלם ב'חלק' אחרים. מהשרים ותו לא. אכן המן עצמו,

^[7] שבעצמו היה בעבר במינמד מומך יותר מעבדי המלך, היה חשוב בעיניו גם הכבוד

^[8] שחלקו לו העניבים, שהורזו בעיני שם יותר מכל יזעת אותו וכבד עליהם.

^[9] 28. וכפי שפירש לעיל, הוא גם חקק את צורת הכוכב הזה הבבלי, וזה מה שאמר

^[10] שהיו לו מליצים בבבדי.

^[11] 29. והלחן, כן בהגיה הבאה, 'ביאר מקומו של בית זה שהוא זה שהיה סמוך

^[12] ופחות חלוצ, ענין שם.

^[13] קרדם [כן ביאר היה מ'מליב' מהות החילוק בין 'בית המלך' לבין 'בית המלכות':

^[14] "בית המלכות היה קרוב אל החצר, ששם ישב על כסאו לשפוט את העם, ולפניהם

^[15] ממנו היה בית המלך, שהם היהודים המזומנים לצרכיו לשבת שם, ושם היה ישב

^[16] שהיה בעת שלא היה חוסק בצרכי התגה המע"

^[17] 38. ובמדרשית (בגן תהר"ש א') (ועוד, מבואר שהיו עוד בעלי חיים העשויים

^[18] זה מרדכי בקוביעים בזה, ועוד אורות רבות, ואין כאן המקום לפרט.

^[19] 39. לבני בנו של המלך אחשוורוש, הנה מאמשתו הראשונה ושתי לאחור לא

^[20] היו לו בנים, מהטעמים דלהלן, לדעת המחזיק (רובא) בתשובות לאור פורים

^[21] ותשע"א ותשפ"א) שמשנת בשם שלוש תלמכו היה משתה ונשואיו עם ושתי, אם

^[22] כך ודאי שלא לזהר, ולו שהיה מהם בסופו. וגם לשיטה (רובא) שם, שושיית כן

^[23] לזה לאחשוורוש, לבטח לא התקיים הליך זה, שהיו אמרו חז"ל (מגילה י"ב) שאצל

^[24] ושתי התקיימה נבואת ישעיה' (י"ד פ"ב) "הכריזתי ללבב שני ושאר ויני ונכד",

^[25] וישתי עצמה היתה הצגר האחרון למשפחת הבדכנרצג, אלא כן ודאי לא שהייתה

^[26] אחריה ולד בד קיימא [ואילו יש לומר שהמדיה הזו היתה על מלכות בבל], ואחרי

^[27] ושתי ולא נותר שם צאצאי נבוכדנצר במלכות, אבל אולי הותחיה בנים שנדחו

^[28] מהמלכות, וכל על פנים אותו היה חיושב על דא המלך חזא אינו בגנא.

^[29] בפסוקיו המגילה (פרק ז') מפורש שבאברהם מיתו ושתי עד בוא אסתר

^[30] אל היתה לאחוריתא אשה. ועתה, אם כרעת האחרים (לעיל אות א') שגדולתו

^[31] של המן היה נוסף סוככה למעשה בגזן ונתן. תש"ש. המן היה סמוך לנשואי אסתר

ובמדרשים, אך השתדל לרמז לכך על כל פנים בכמה פרטים התואמים לכסא שלמה, וכדלהלן.

קנה. הכסא מוזהב - ככתוב לבני כסא שלמה (מלכים א' י"ח): ”וַיַּעַשׂ הַמֶּלֶךְ כִּסֵּא שֵׁן גָּדוֹל וַיַּצְבֹּהוּ זָהָב מוֹפִיז”.

קנט. לפני הכסא יש שש מדרגות - בכתבו (שם י"ט): ”שֵׁשׁ מַעְלֹת לְכִסֵּה”.

קל. מאחורי ראשו של המלך, ראש הכסא מעוגל - גם זה שם: ”וְרֹאשׁ עֹגֵל לְכִסֵּה מֵאֲחֵרָיו”.

קלא. משני צידי יש לכסא ידיות - כמפורש שם: ”וַיֵּדֶת מִזֶּה וּמִזֶּה אֵל מְקוֹם הַשִּׁבְיָר”. אכן חיסר מר דהבא את האדירות הנכריים שם, וכן את שאר האדירות^[דרושה הבה פירוט]. ככתוב (שם י"ט-כ'): ”...וַיִּשְׁעִים אֲרִיזֹת מְקִידִים אֶצֶל הַיָּדִיֹת, וַיִּשְׁעִים שְׁעָרֵי אֲרִיזִים עֲקִידִים שָׁם עַל שֵׁשׁ מַעְלֹת מִזֶּה וּמִזֶּה”.

קלב. נראים עוד כסאות משני צידי כסא המלך - אלו כסאותיהם של 'שבעת שרי פרס ומדי רואי פני המלך' [אחד מן הכסאות נסתר מאחורי הקמוד לשלמאל המלך, עליהם נאמר (א' י"ד) שהם היו 'יושבים ראשונה במלכות'.

קג. הכסא משני המלך מונח על בימה קטנה המגביהה אותו - הוא כסאו של המן, ככתוב (א' י'): ”לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ הָיָה כִּסֵּאוֹ שֶׁנָּתַן הָאֱלֹהִים לְפָנָיו”. והגנני נישאהו וישָׁת את כסאו מעל כל השרים אֶשֶׁר אֹתוֹ". ואמרו במדרש (פנים אנשים גו'ב, א' ב', וליקיש תתנ"ג בסופו): ”וישם את כסאו. עשה לו בימה למעלה במימתו”. וראה להלן.

קד. למרות שהוא עומד על הבימה אינו גבוה יותר מכסאו של המלך - דרע מר דהבא לכלכל ציורו גם לפי הפירוש הראשון שכתב ר"ש אוזיה (ג' א') בתחילת דבריו, שאותו 'בימה למעלה במימתו' שהזכירו במדרש, איז הכונה למעלה במימתו של אשחורשו, אלא למעלה במימתו של המן. הדמיון שלפנין כן היתה המן בימה נמוכה יותר וכעת שם היתה את בימתו למעלה מהמקום בו היתה קודם לכן. אכן ר"ש אוזיה עצמו מפרש בהמשך באריתות אכן הבימה היתה למעלה במימתו של אשחורשו, עניין שם.

קה. ומה שנראה שהכסא עצמו שונה משאר כסאות השרים בגודלו ותוארו - כן נראה בדברי הילקוט מעם ולעז (ג' א'), שמלבד מה שהיה כסאו של המן גבוה מכל כסאות השרים האחרים, היה גם גדול ונכבד מהם.

קו. כסאו של המן עומד על ימין המלך וקרוב אליו יותר מכולם - כמבואר בפירושו 'חזמי צפרת' (לרש"ם ור"י קרא, ג' א'), ”ושם את כסאו מעל כל השרים”. שהגדול גדול קודם וקרוב לכסא המלכות". וראה בפירושו של ר"ש אוזיה (שם), שבת שכאשר שהת המלך את המן לגדולה, לא הוריד את כסאות השרים הגדולים ממקומם, אלא נטל את כסא המן, והעלות להיות סמוך למעלה המלך, אבל שאר הכסאות נשארו במקומם לבי גבהם. וכעין זה כתב גם בפירושו מנחת ערב (שם), שהדרך היתה שכלל שחשר יותר חשוב יושב קרוב יותר למלך, וכאן, מלבד הקירבה, הוא גם הגביה את כסאו של המן.

קז. על כסאו של המן יושב ילד קטן - נשכחו כאן ממר דהבא דברי ר"ש אוזיה (ג' א'), שכתב: ”אפילו כשלא היה המן נמצא שם והיה כסאו רקנית, לא היה יושב שום שר באותו הכסא”. ושם תיקון זה לא היה אלא כנגד השרים, אבל בני השעת המלוכה הורשו לשבת על כסאו של המן בהיפךדיו.

קה. ולעניין מהות אותו ילד - כפי הנראה היה בנו של אשחורשו, היושב לצד אביו המלך. ולפי זה הוא הוא 'דריוש האחרון', עליו דרשו חז"ל (ויקרא' ג"ה ה'): ”דריוש האחרון בנה של אסתר היה, טהור מאמו ומל מאביו”. ועניין בהערה^[דרושה הבה פירוט] לגבי אחר כבר נולד באותה שעה, ואם כן כל כמה היה.

קט. בכניסה לבית המלך [אחרי המדרות העולות המהצר], נראים צלמי עובדי זהה - כפי שאמרו (מגילה ט"ו ב'), שהיו צלמי ע"ז בכניסה לבית המלך: ”והעמל בחצר בית המלך הפנימית, אמר רבי לוי, כיון שהגיעהוּ אֶל אסתר[?] לבית הצלמים נסתלקה הימנה שכינה”.

קמ. התלויים בחצר - לכאורה הם בנות ותרש, כמפורש בכתוב (ב' כ"ג) שנתלו שניהם על עץ.

קמא. ומה שהם תלויים עדיין באותו הפרק - לעיל (אות א') התבאר באורך שתי השיטות, ובדבר אימיתו חללה גדולתו של המן. להשיטת שהיה זה סמוך לתלויים בנות ותרש, נראה, שאם מסתברת שקיימו אותן אומות ציווי התורה שלא להלחין את המת על העץ. אכן להאומרים שהיה זה חמש שנים לאחר מכן, לא מסתבר שהיתה נבלתם עדיין תלויה.

קמב. ומה שהם תלויים על עץ אחד - כמבואר בפרד"א (פרק מ"ט): ”ונתלו שניהם על עץ אחד זה אחר זה, שנאמר 'על עץ' ואין כתוב 'על עצים'”.

קמג. ומה שהם תלויים בחצר המלך, וסמוך לבית המשפט - הוא על פי המובא במבלי התוספות (תוס' השלם ב' כ"ג): ”ויתלו שניהם על עץ...”

מלמד שציוה להביא אילן אחד ולנטוע אותו בתוך חצר המלך, כדי שיראו אותם משרתי המלך בכל יום ויום, ולא יוסיפו עוד לעשות בדבר הרע הזה”^[דרושה הבה פירוט]. וכן על פי מה שכתב בספר כתב השתתון להרשב"א לעובדקן ז"ל, פ' כ"ג), שנתלו בסמוך לשער המלך, והטעם כדי: ”שכל הגורבא על משפט המלך יראו עונשם”. ושילב מר דהבא את שני הפירושים, וצייר את העץ בתוך החצר סמוך לשער ולבית המשפט.

קמד. העץ אינו עומד תלוי בעלמא, אלא אילן שלם בענפיו - כדברי בעלי התוספות הנ"ל, שנטעו 'אילן ממש' לשם כך, ולא נתלו בעמוד תליה גרידא.

קמה. האדם העומד בפתח בית המלך מוביל על התלויים ונראה שהוא משתתף בלדו מה - על פי מאמר חז"ל (אסתר ד' ג'), שהיו ישראל אומרים בלבם: ”...מי שחורג במפלותיו של בנות ותרש וצליבתן, וכן יראה לנו במפלותיו של המן, ומי פוער מן הראשונים, הוא יפער לנו מן האחרונים”. ואמנם לכאורה שגה הוא מר דהבא, שתיאר כן בגוי ולא בישראל. וכפי הנראה ביקש לרמוז בזה לדברי ר"ש אוזיה (ג' ב'-ד'), שעבדי המלך אמרו למרדכי שאף הם שונאים את המן, אלא שהם משתתפים לו מממת אונס גזירת המלך, ואם כן אותו גוי מעבדי המלך גם הוא במשתתפותו לעוונותיו של המן. אכן מה שנראה שהוא שגח במפלגתם לכאורה לא מתאיים בגוי, שאף ששנאו הגויים את המן שנאלצו להשתחוות לו, מר מה עשו להם בגנון ותרש. וראה להלן.

קמו. בשמאל בית המלך ישנו אדם שגופו פונה לצד התלויים, ופונה בכעס כלפי מרדכי הנמצא מאחורי - ראה לעיל (אות ס"ב), וראה מה שכתב בספר שמי המזר (ג' ג'), שעבדי המלך אשר בשער המלך, שגאו את מרדכי, כי גינוו נתלו בנות ותרש חברים, ולכן הלשינוהו לחמן.

קמז. משני צידי שער המלך עומדים שני שומרים - בגמרא (מגילה כ"ג א') מבואר שהגירלות היא שיש שלוש שומרי סף, ולכאורה חיסר מר דהבא את השומר השלישי^[דרושה הבה פירוט].

קמח. שומרי רשק עומדים - כפי מה שהתבאר לעיל, שהשומרים היו מחויבים לעמוד, ורק למרדכי היתה רשות לשבת.

‘בית משפט עליון’

קמט. בית המשפט העליון' בשער המלך - כפי מה שהתבאר לעיל, שבעת אסתר העמיד המלך את מרדכי להיות שופט בשער המלך.

קנ. מה מקומה המשפט בתוך בנין - בפירושו ר"מ חלאיו (ב' כ"א) נראה שמרדכי היה יושב ודן את העם ברחוב שלפני שער המלך, ולא בתוך מבנה, שכתב: ”...שער המלך, ברחוב חצר המלך, שהיה מוכן לשופטים שער בבית המלך. כל עבדי המלך אשר בשער המלך, הם השופטים אשר ברחוב החצר, כמו שפירשתי למעלה”. וכן דבריו ר"א מגרמירא (ב' כ"א), מנאב בתוס' השלם) שמשמע כן, ממה שכתב: ”ולתקנא סגמא כסא למרדכי ליכש שם”. ומשמע שהיה רק כסא בעלמא, ולא בנין מיוחד לכך. אכן בתרגום ארמית נכה פעמים המוקדם בו יש מרדכי היה מבנה מיוחד שממנו היה בשער המלך, וכגון (ב' כ"א, ועוד כעין זה): ”בִּימְנֵי הַמָּנָן וְיִתְבִּי סִנְהֶדְרִין דְּאִתְקִינִת לִיה אִסְתֵּר בְּתַרְעֵי מַלְכָּא - בִּימֵים הָהֵם וּמֵרְדִּכִּי הִיא יוֹשֵׁב בְּסִנְהֶדְרִין שֶׁהִתְקַיֵּם לוֹ אִסְתֵּר בְּשַׁעַר הַמֶּלֶךְ”. מהלשון 'דאתקנית' נראה שה'סנהדרין' המדובר היה דבר שצריך להכין אותו, וכפי הנראה היה מעין מבנה כלשהו.

קנא. ומה שנאקא 'בית המשפט' - ולא נקאר 'בית הדין' וכדומה, הוא משום שהיה מרדכי ממונה מטעם המלך, וכפי שהתבאר לעיל. וראה גם בדברי הרלב"ג (ב' י"ט), שכתב: ”...נהא זו מרדכי יושב בשער המלך, וזה כי מפני חכמתו היה שואלים-עצתו במשפט, ולזה היה אחד מיושבי שער המשפט אשר בבית המלך”. מבואר שעל כל פנים בעיני הגויים אשר בשוונן שבאה היה זה 'בית משפט' לכל דבר, וכפי היה שופט גם את הגויים שבידו לפניו (ברלב"ג שם, וכעין זה הרבאעי ג' ה') אמנם במאמר מרדכי (ב' כ"א) כתב שהיה שופט את ישראל, ומשמע מדבריו שהיה שופט רק את ישראל, עניין שם. אמנם נראה שכל החילוק המכיר כיום בין 'בית דין' הדין על פי דברי תורת אמור, לבין 'בית משפט' אשר בו מתקיים 'מקום המשפט שמה הרשע', ודמיו בו על פי הוקי הגויים או הוקים הסכמיים שבדו לעצמנת עוקרי התורה, ויניע על פי לשון תורה, שהיה הסכמים אמרה' שופטים ושטורים תחת קל". ורק אחר שבידור לעצמה, המלקקלים את הכנינו 'בית משפט', הירדו דיניי ישראל הכשרים לכנות עצמם 'בית דין' ודוקא^[דרושה הבה פירוט].

קנב. בתוך בית המשפט נראים כמה כסאות - שכן היו שם עוד כמה שופטים כמבואר במפרשים (עי' ראב"ע ג' נ"א ג' ד', ר"מ חלאיו ב' כ"א, ג' ב', ר"ש אוזיה ג' ב'-ד', ועוד).

קנג. מני הכסאות שבעה - כדקייאמן (סנהדרין פ"א מ"ו): ”איני בית דין שקול”^[דרושה הבה פירוט].

קנד. ראה כסאו של מרדכי שהוא מיוחד בגדלו ותוארו - כיאה למרדכי שהיה ראש הסנהדרין, כלדלהל. ולעילי הובא מלקיב טוב (ב' כ"א),

המלאך, כי אם רק על הוצאת האש מהצור, וכפי שכתב המצוד"ד שם: ”וּמִפְּאֵל לַעֲשׂוֹת. הַמֶּלֶאךָ שֶׁהָאֵשׁ מֵלֹאֵי הַלְּחִיצָא אֵתָּם מִן הַצּוֹר”. ובעיקר חששו לו של מנוח כי בעקבות חזונוי עולל למות, מצאנו בדומה לזה אצל גדעון, כדכתיב (שופטים ו, כ"א-כ"ג): ”וַיִּלְחֹשׁ מִלֶּאֲךָ ה' אֶת קֶצֶה הַמִּשְׁפָּטֵנִי אֶשֶׁר בְּיָדוֹ וַיַּעַב בְּצִוְרָא וַיַּעֲלֵל אֶת מִן הַצּוֹר וַתֵּאֵבֵל אֶת הַתֵּבָא וְאֶת הַפְּעוֹת הַמִּלֶּאךָ ה' חָלַף מִיְּמִינוֹ. וְכֵן גִּדְעוֹן בִּי מִלֶּאֲךָ ה' וַיִּאֲמַר גִּדְעוֹן הַאֲדָנִי ה' כִּי עַל כֵּן רָצִיתִי מִלֶּאֲךָ ה' פָּנִים אֶל פָּנִים. וַיֹּאמֶר לוֹ ה' שְׁלוֹם לָךְ אֶל תִּירָא לֵאמֹת”. הרי שכאשר ראה מלך את המלאך חשש כי ינצל למות וזעק את ה', וה' השיב כי שלום יהיה לו ואין לו לירא כי לא ימות, וכברש"י שם.

ויבאר שם הרלב"ג: ”וכאשר ראה גדעון כי מלאך ה' הוא, פחד מן המות, לחשבו כי כבר ראה בעיניו המלאך הרוחני, וכבר היה מפורסם שכאשר יקרה זה, ימשך אחריו מותו, ויראה לו ממאמר גדעון וממאמר מנוח...” וכעין"ל בראר האברבנאל שם: ”...והיה זה לפי שהיה פשוט אצל הקדמונים שמי שיראה מלאך ה', ימות מית. וכן אמר יעקב... וכן הוריש בן ג'כ מנוח”.^[דרושה הבה פירוט]

ובתוספת דברים ביא המלב"ם שם, וכפי שאמר ה' למשה כי אין אפשרות לאדם חי לראות את ה', וכדכתיב (שמות ל"ג כ'): ”וַיֹּאמֶר לֹא תוּכַל לִרְאֹת אֶת פָּנַי כִּי לֹא יִרְאֶה הָאָדָם”, ויהיו שלא שייך במציאות שאדם שייך לראות ה' כאשר שנתחו לראות מלאך חזק גופו, ורק לפני המות, כמציאות שהיה מוכנה להתנהג משה ואז שהיה אפשר, כיון כי על בנין כי זה זכה לראות את מלאך ה' שני שזה היה בייח 'לעילי שכינה', שעצמותו של המלאך היא רוחנית ומבדלת מחומר, ולא שייך לאדם מומש בחומר יוכל לראותו, במיוחד, שראה את ה'העל הסיקול של המלאך כאשר בסערה השמימיה, אשר וזל השלב בו המלאך נתפשט מהגולגול בה היה בעת התגלותו, ומציאות זו אי אפשר לאדם חי לראותה, הרי שזה הותא כי עומד למות ולכן התאפשר לו לראות את המלאך גם במצב של מילוק. ועל כך השיב ה' שהיה לו שלום משמעותו חיבור המהות את החיים הנובעים מלמקח הנוף והנפש, ואז ההיפך מהמוות שמהותו ניתקן בין הנוף לנפש ופירודו והתגדרות היסודות, ולשום זה היה גם סיבת אריתו השכינה" ”שלא עזר הצד הנפש להשיג, ולכן אל תירא, לא תמות. אל מיתת הנוף ולא מיתת הנפש, כי נמחלו עוונותיך...”.

ועל פי מהלכו זה אין המלב"ם גם את המאמר במנוח, כי אכן קהיתו לו איך לא ממת את המלאך וביניהן בעולתו כלל האש, לכל כי השיבה לו אשתי כי אין לו לפחד מאש ויתקן למות, אלא אזרבה, בעקבות זאת יוכל לישועה גדולה להפקד דבר ישיועו עתה בלידת בנם.

10. ובמסכת"ש הביא נוסחא אחרת, ששמה היה 'נשיק', וכן גרס בחידושו ר' אברהם א"ר.

11. והוכרחה על בתי הסתופס של מנוח ואשתי, אחות של משכון, היא כדך אנב חרי שהוכיחו את אשת מנוח ואם משכון בשמה, וכפי שכתב הרשב"ם שם: ”ואנב גרר דאמינה נסבה”.

והוסיף לבאר במהרש"א בח"א שם ההכרח לפרש כן שהוכרז האחות היה רק 'אנב

שאחורשוהו תיקן לו למרדכי 'קתדרא', והוא כסא של כבוד וחשיבות (עיין סוכה ג"א ב').

קנה. על השולחן מונח ספר תורה - רמז בזה מר דהבא למח שכתבו כמה מרביתינו המפרשים (עי' ראב"ע ורלב"ג ב' י"ט, וכן ראב"ע ג' ה'), שמרדכי היה שופט גם את הגויים שהיו באים לדון לפניו, ואף על פי כן לא דן אותם אלא לפי דני התורה. ועניין גם בפירוש ר"א ואלקיו (ב' כ"א), שקצפם של בנות ותרש היה משום שראו את מרדכי יושב בשער המלך ודן במשפטי כדני התורה, ולא לפי חוקותיהם של הנכרים.

קנז. מה אינו מוכסח כדיו - בזה שגה מר דהבא שלא היה מרדכי מניח הספר כסא'הו מגולה ויוצא לו, שהרי זה שלא כדיו המבואר בשו"ע (א"ח סי' קל"ט ס"ה), ובמ"ב ס"ק כ"א).

קנז. צורת הס"ת - גלול כדיו על שני עמודים, כמבואר בגמרא (ב"ב י"ד א'): ”...ספר תורה גללל לאמצעיתו ועושה לו עמוד אילן ואילך”. ואף שמתנה אצותו פרס ומדי במאות השנים האחרונות לעשות לספר תורה גם תיק, בו קבוע ספר התורה גם בזמן הקריאה בו", אכן כפי הנראה דבריו חז"ל עדיין לא היה נהוג בזמנם כעין זה, וודאי שלא היה כך בזמן מרדכי בשושן הבירה.

קנח. בארון נראים ספרים המצויים בכריכה כעין שלנו - שגה בזה מר דהבא, שהרי עדיין לא היו אספרים העשויים בכריכה, וכל ספריהם בגלילה היו, כפי שכתב רש"י בעירובין (צ"ב ב'): ”כל ספרים העשויים בימי הראשונים עשויין בגלילה כספר תורה שלנו”. ואם על ימי התלמוד כתב רש"י כן, ודאי שבימי מרדכי עש"ו לא היה כן.

קנט. ומה שנראים שם ספרי משנה [סדרי נזיקין וקדשים] - גם בזה שגה, שהרי אז לא הותרה עדיין תכבית תורה שבעל פה, והותרה רק בזמנו של רש"י, שחי קרוב לחמש מאות שנה אחר ספר פורים.

קס. אכן עיקר מה שנראה שם סדר נזיקין - רמז בזה למח שהיה מרדכי דן שם דיני ממונות על פי התורה (וילקוט מע"ל ב' כ"א), ורובו של סדר נזיקין עוסק בדיני ממונות.

קסא. ומה שנראה שם גם סדר קדשים - ביקש מר דהבא לרמוז בזה למח שאמרו (מגילה ט"ז א'), שהיה מרדכי עוסק עם תלמידיו בהלכות קמיצה, והם במסכת מנחות שבסדר קדשים. ואף שכפי שפירש רש"י שם למועד זה היה משום 'הענינו לך שיום', שהיה אז יום ט"ז בניסן שהוא יום הקרבת העומר, ואילו ציורו של מר דהבא מדבר על כלל הפחות חזויים קודם לכן, אבל מקום מוא לומדים משם שהיה מרדכי רגיל לעסוק עם תלמידיו בענייני קרבנות המועדים, כל מועד במועדו, וחלק מהלכות אלו הם בסדר קדשים.

קסב. בארון גם ספר 'תרי עשר' - זה לא ייתכן, שהרי נבואות רבות שבספר זה עדיין לא נאמרו כלל, בספרי חגי יזכיה ומלאכי, ולא היה עדיין 'תרי עשר', אלא פחות מכן^[דרושה הבה פירוט].

קסג. ומה שנקרא 'תרי עשר' - בברייתות הנמצאות בתלמוד בבלי (יומא ס"ט ב', מגילה כ"א ב', ג' י"ג ב', שם י"ד ב', ועוד) ובתלמוד ירושלמי (יומא ג' ה"א, מגילה פ"א ט"ז, ועוד) לפנינו נקרא שם הספר 'שנים עשר'. אמנם מצניו בגליל קוט שמעוני (תחילת ישיעיה ותחילת ירמיה) גרסנתו בברייתא היא 'תרי עשר', בלשון ארמי, ועניין זה הוא מהדברים הרגילים להתחפר בגרסאות, ואף אפשר לעמוד עליו כי אחר עיון רב. ומר דהבא כתב כדלוי בימיו ובקוממו.

קסד. נראה שם גם ספר 'ירמיה' - ספר זה אכן נחתם על ידי ירמיהו הנביא כשביש שם קודם לכן, מעט אחרי חורבן בית המקדש הראשון. ומה ששם הספר הוא 'ירמיה' לא 'ירמיהו', הנה ברוב המקומות בספרו נקרא הנביא בשם ירמיהו, אכן במקומות רבים מאד נקרא בשם ירמיה, וקראתו מר דהבא כן מפני אהבת הקיצור.

קסה. נראה הארון הספרים גם ספר 'איוב' - מר דהבא נקט בזה שספר איוב נכתב כבר בזמן ההוא, ואכן כן הוא לפי רוב השיטות הנוכרות בב"ב (ט"ז א'-כ'). אמנם לפי השיטת שהיה איוב מגיעו לזה ובית מדרשו בטבריה היה אס, כן עדיין לא נכתב ספר איוב בזמן מרדכי^[דרושה הבה פירוט].

קסו. על הארון מונחת מנורת תשעה קנה - לכאורה שגה בזה מר דהבא, כיון שלא הורגלו במנורת בת תשעה קנים אלא רק לאחרן עם חנוכה שהיה נמנתיים שם לאחר ספר פורים^[דרושה הבה פירוט].

קסז. על הקי [מעל ארון הספרים] תלויה תעודת המינוי של מרדכי - לא מצני שהורגלו באותם דורות לכתוב שטר סמיכה או מינוי לתפקיד, ולא ציין כי דהבא אלה התפארת הויזי.

קסח. שם הנסמך בתעודה הוא 'פתחיה' - הוא מרדכי, כמבואר במשנה (שקלים ח' א'): ”פתחיה על הקניין. פתחיה זה מרדכי, למח נקרא שמו פתחיה שהיה פותח בדברים ודורשן ויודע שבעניי לשון”. ועכבר התבאר (ראה תשובות לציור פורים תש"ע, ועוד), שכפי הנראה 'פתחיה' היה שמו אצל החירדים, ואילו בשם 'מרדכי' היה נקרא אצל הגויים, ובדומה לאסתר

גרא', דהרי כל הנזכרים האחרים המה 'לתשובת המינים' (ויבאר הדבר עיין בהערה הבאה), והמינים לא יאילו אותה בדת, שכן: ”אז הוצרכו במקרא שהיה לו לשמטמן אחות, ואדברנה שמעמן עלה אלה אשת מנוח רק זה הארוב מלחם המלך, והמינוי ודאי לא ישאלו על שמה, אלא דאב גררא דאמא נקטת כפרש"ם”.

12. וביאור בספר פ"ב פורת יוסף חוש על הפטורות", שהביא חזקיהו בחומות את שם בשמן, הכותב לכאור בלשון הפסוק (שופטים י"ג ה'): ”כִּי הָיָה הָרֶקֶת וְיָלֶדְתָּ בְּנִים...” שדקדק על הפסוק כי לשון 'הנ' מורה כי כבר היתה מעוברת מנקבה ועתה ביה לה כי זה תגעבם וילדו. וכן אף הרחיבה שם חולק עליו וכתב: ”מעתה הלידה שדבריו הפך פטט הכותב וחפץ דבריו ר"ל במדרש, ומ"ש בש"ס 'ואחותי נשיין', אנב נקטת כמו שפירש רש"י (רשב"ם י"ז)”.

והנה דבריו המלאך לא האשה, נכתב פעמיים בשורה זו כי עתידה להרות וללדת, האחת קודם הולדתו על החירות שצריכה להיחרוה (מסוק ג'): ”...וְיָלֶדְתָּ בְּנִים בְּשָׁמֶן, הַכּוֹתֵב לְכַאֵר בְּלִשׁוֹן הַפְּסוּק (שופטים י"ג ה'): כִּי הָיָה הָרֶקֶת וְיָלֶדְתָּ בְּנִים...” ודרשו שם ר' יוחנן ”וְיָלֶדְתָּ בְּנִים” ח' ה': ”וְהָרִיתְךָ וְיָלֶדְתָּ בְּנִים”. מכאן אילך את תקבלה הריין וולדי בן... פלטה, וכן שאמר לה המלאך וְהָרִית וְיָלֶדְתָּ בן, אותה שעה קבלה הרחם אותה טיפה לשם". וכנראה כי על דברי המדרש הללו יסד הרחיב"א את תחזית מלכו של ה'בן פורת יוסף חוש".

13. וביבואר שיהיה המינוי עליה הוא המנוח להשיב, ביאר ברשב"ם שם: ”אימינה המהרש"א בח"א שם: ”כן מקשים, שאף חסיד המנוח כמבואר כבזיו, וכפי שכתב וביאר המהרש"א: ”וְיָלֶדְתָּ דְרַכְס לְמַעַן לְהַיִּתֵּשׂ מִבְּחֵרִים, וּבְסוּדוֹת תַּחֲנוּנֵי חַיִּי וְנַחֲמִים שׁוֹשִׁיבֵיהֶם כְּדִלְקָמָן בְּכַרְךָ מִן שִׁמַּת הָאֵל עֵינֵי וְסִלְוָה”. ותשובת המינים, ששואלים לו יותר באלו מנשים אחרות כדפרשית טעמא, ואנו משכינן להן מסטרו לזו הבניאית בע"פ.

14. וברשב"ם שם לא דבועו המנוי להמליצונו יסעודותיו הרבות מחמת לא הי' מלמנו בנינו, ואם כן היה עתיד להמנוי לסעודתו, וכעד פירע לו על השמלת. והתוספת ביאור כתב רבינו שרשום: ”אמר אצלנו למח איזמינע. הא אין לו בניס שימונין לחופותן, שהוא פירוש עקרה שאין לא בניס”.

ודבריו הללו של בועז הצדיק צריכים ביאור והבנה, כיצד יתכן וזמנעו מלהזמין לשמחות ששעו יהידי עקר ממתת שלא יוכל לפרעו לו על כך, וכפי שכתב המהרש"א בח"א שם: ”כן מקשים, שאף חסיד המנוח כמבואר כבזיו, וכפי שכתב וביאר המהרש"א: ”וְיָלֶדְתָּ דְרַכְס לְמַעַן לְהַיִּתֵּשׂ מִבְּחֵרִים, וּבְסוּדוֹת תַּחֲנוּנֵי חַיִּי וְנַחֲמִים שׁוֹשִׁיבֵיהֶם כְּדִלְקָמָן בְּכַרְךָ מִן שִׁמַּת הָאֵל עֵינֵי וְסִלְוָה”. ומנוח אם היה זומנו בזיו, ודאי לא היה נתנה אם לא שהיה נתון לו לבעוז מתנה כדך שכתב לעיל, ולפי שלא היה ללמנוח זורע ולא היה אפשר לבעוז לשלם לו, לכן לא דרע בזיו לזמני דבר אלא מליתונם מנוח בנא, וכן שאמר 'במאי פירע לי', כלומר, מאי פירע לי נתנה, כיון שאי אפשר שאתחייב לו ע"י שושביתת שאותו לו כיון שאין לו זורע וקל".

ועל פי דברי המהרש"א הללו אפשר לבאר, כי הו אמנם לבעוז הצדיק היתה סיבה

